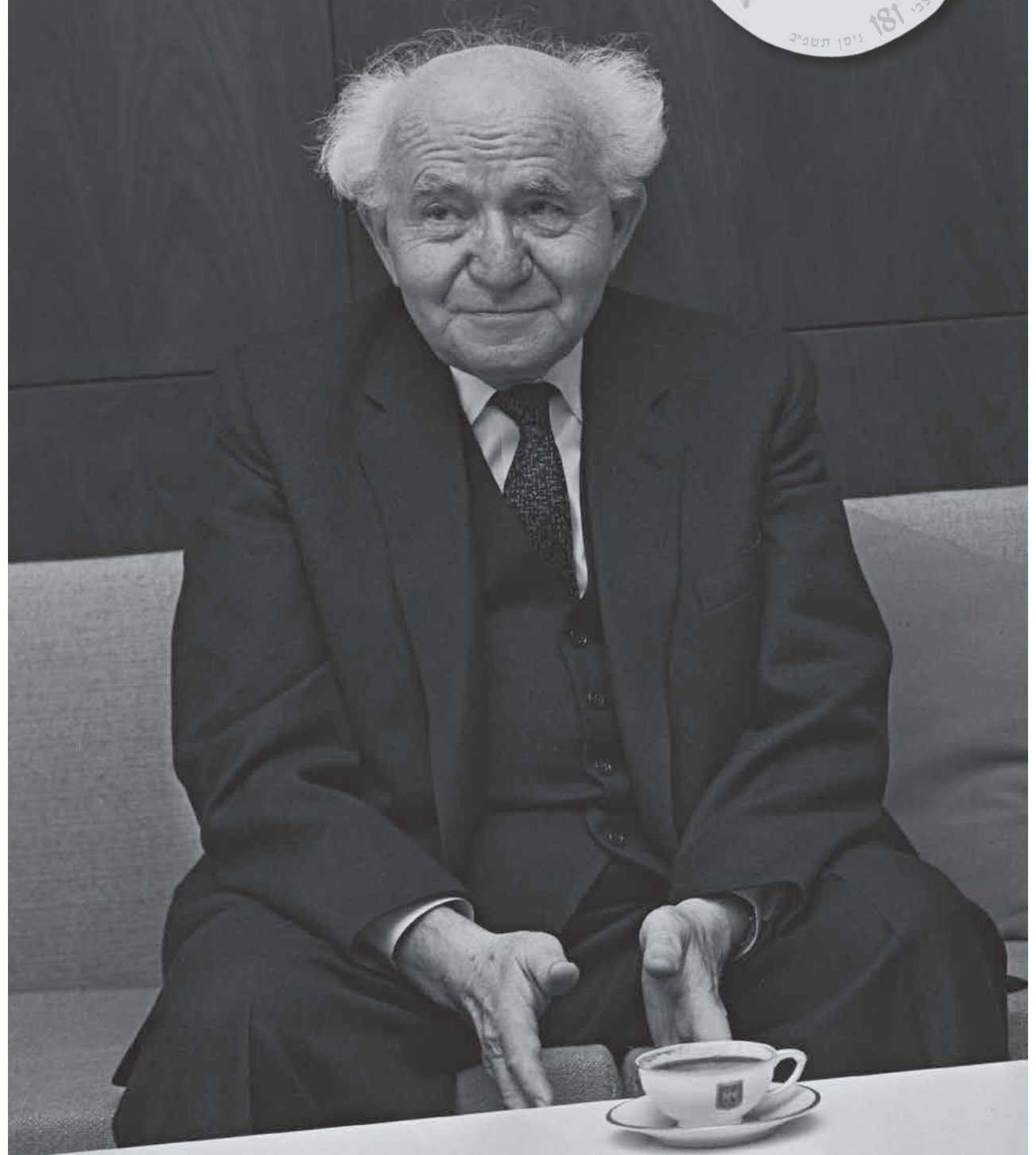

מפא"י ופולמוס 'דור האספרסו'

מאיר חזן

מפא"י ופולמוס 'דור האספרסו'

מבוא

בשער המאמר:
ראש הממשלה
דוד בן-גוריון,
מרס 1963
(צילום: משה פרידן, לע"מ)

הסופר וחבר הכנסת יזהר סמילנסקי (ס' יזהר) כינה את צעירי ישראל 'דור האספרסו' בדיון שהתקיים במרכז מפא"י ביוני 1960,¹ ובכך הצית פולמוס ציבורי מתמשך שבמוקדו היו מפלגת השלטון וסדרי העדיפויות שהנחו את הנהגתה בהובלת המדינה. חודשי הקיץ של שנת 1960 היו ימי תום וחסד קצרים שהפרידו בציבוריות הישראלית בין לכידתו של אדולף אייכמן והבאתו לישראל ב-23 במאי לבין התלקחות פרשת לבון בחודש ספטמבר. עד שהחל משפטו של אייכמן, ובטרם זעזע פנחס לבון את אמות הסיפים של הזירה הפוליטית, נדמה היה לרגע קצר אחד שהמדינה הגיעה סוף סוף אל עדנת המנוחה והנחלה, אל הנורמליות המיוחלת עוד מימי פינסקר, ליליינבלום והרצל. לשעה היסטורית חולפת התחזתה ישראל למדינה מתוקנת ככל המדינות. נראה היה כאילו היא מתחילה לעסוק בעיצוב עתידה מנקודת מבט שאינה דרוכה לצליל ירייה מאיים, שאינה נרעשת עד כלות מסעורת האימה שקדמו לכינונה, ושאינה רתומה להתמודדות עם משימה קיומית שאי אפשר לשרוד בלתי.

'אין תחליף למפא"י', הכריז משה שרת בהרצאת הפתיחה שנשא בוועידה התשיעית של מפא"י, שהתקיימה במרס 1960. ארבע שנים לאחר שהדיח אותו ראש הממשלה דוד בן-גוריון ממשרת שר החוץ, קבע שרת כי המפלגה 'מהווה את הריכוז הגדול, היחיד במינו, של הכרת האחריות, כושר ההנהגה, תנופת המחשבה וכוח הביצוע, שנתגבש בקרב האומה בתקופה הרת עולם זו'.² במלאת שלושים שנה לייסוד מפא"י ובשנת בת המצווה להקמת המדינה היה זה תיאור מדויק ומתומצת למעמדה של המפלגה בחיים הישראליים. קריאת הוועידה 'לפתח פעולה ענפה בקרב הנוער והדור הצעיר ברחבי הארץ כדי לקרנם לערכי התנועה, להקנות להם את רעיון העבודה ואת תוכנו היוצר ולשלבם במסגרתה', נדמתה כאחת מאותן הצהרות חגיגיות וחלולות כיאה למעמד. לפני שניגשו צירי הוועידה לקבלת החלטות בשלל עניינים, הוקרא במליאתה מברק מאת מניח שוחט: 'תקבלו ברכתי, חברים יקרים, שתצליחו לחנך את הנוער להקרבה עצמית'.³ כך, בחטף, הותירה בכירת נשות

* גרסה ראשונה של מאמר זה הוצגה בכנס 'תרבות ישראלית בשנות השישים ה"קצרות"', שארגן המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים ויצמן באוניברסיטת תל אביב ב-8 ביוני 2016. ד"ר מיכאל פיגה שימש כיושב ראש המושב האחרון של הכנס, וממנו הלך למתחם שרונה בתל אביב, ושם נרצח בפגיעו טרור. מיכאל היה חוקר אקדמי איכותי ואהוב ואיש של שלום. יהי זכרו ברוך.
מחקר זה (מס' 1057/13) נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע.

קיצורים בהערות: אבג – ארכיון המרכז למורשת בן-גוריון, שדה בוקר; אמ"ע – ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל.

1 פרוטוקול מרכז מפא"י, 30 ביוני 1960, אמ"ע. קדמו לכך דברים מרתקים שנשא סמילנסקי על הצעירים במליאת הכנסת ב-7 ביוני, בדיון על תקציב המדינה, ושלא זכו לתהודה. בין היתר אמר ש'פיקה אחד' כינה את 'כל הדור הצעיר הזה 'דור האספרסו''. ראו: פרוטוקול מליאת הכנסת, 7 ביוני 1960, דברי הכנסת, עמ' 1443-1446.

2 פרוטוקול הוועידה התשיעית של מפא"י, הכנס השני, 23-25 במרס 1960, עמ' 11-13, אמ"ע. שרת עמד באותם הימים בראש הוצאת 'עם עובד' והמוסד החינוכי בית ברל.

3 שם, עמ' 125, 130.

העלייה השנייה את חותם הפרדה שלה, שנה לפני שהלכה לעולמה, על סדר יומה של תנועת העבודה. הקרבה עצמית בעולם המושגים של הדור הצעיר בפתחן של שנות השישים של המאה העשרים הייתה אחרת לחלוטין מזו שבה דגלה שוחט, שכמה עשרות שנים קודם לכן נזפה בנער שכרת מענפי עץ עבות לשם שעשוע: 'כל מי שמחבל בעץ בארץ ישראל, כאילו רוצח נפש...'⁴

הקרייריזם כתפיסת עולם וכדרך חיים הוא שעמד בתקופה שתיבחן כאן ברום עולמו של הדור הצעיר, שלהבטחת תמיכתו חתרה מפא"י. הדילמה 'קריירה או שליחות', שהציב בן-גוריון לפתחו של הדור בכינוס תלמידי בתי ספר תיכוניים בשיח' מוניס בשנת 1954,⁵ נענתה בראשית העשור השני של המדינה בהטיית הכף יותר ויותר אל הקריירה. מקור השראה בולט להתפתחותה של נטייה זו היה הזיקה המתהדקת

בן-גוריון נואם בכינוס בשיח' מוניס, 1954

בקבוצות העילית הישראליות אל תרבות המערב ואל אופנות אינטלקטואליות אנטי-קולקטיביסטיות שצמחו בה. ביטוייה המעשיים של זיקה זו היו מחד גיסא היחלשותה של החברה החלוצית, שהתבטאה בירידת משקלה של ההגשמה האישית, בהצטמצמות תפקידו של הממד הערכי-אידיאולוגי המשרת רעיון אידיאליסטי ובשחיקת מעמדם של הקולקטיביזם מרצון והפעילות הספונטנית המטפחת מטרות ציבוריות. מאידך גיסא ניכרה הזיקה למערב בהאדרת חשיבות הנורמליזציה בחיים הישראליים על ידי הדגשת מעלותיו של הממד המקצועי והשיקולים האינדיווידואליסטים, יחד עם עליית קרנה של הצלחת הפרט והתחזקותן של מסגרות ארגוניות ממלכתיות.⁶

המתח המפרה בין חברה פועלית בגוונים סוציאליסטיים למיניהם, שהחלוציות הייתה לה מופת מעורר השראה ונחת, לבין החיים הבורגניים, שהעיר העברית הראשונה שימשה להם סמל ודגל, היה אחד ממנופיה הדינמיים של תקופת היישוב. הנהי על ירידת החלוציות בהוויית החיים הריבונית ליווה כעין קינה מתמשכת את שני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, לצד השתררות הדומיננטיות של מפא"י על הספֶרה הציבורית. החלוציות הוסיפה לשמש ככימים עברו מקור לגיטימציה ערכי מרכזי לשלטונה של מפא"י ולהצדקת דרכם הפוליטית של מנהיגיה בראשותו של בן-גוריון, גם בזמן שההתבססות הכלכלית וההתפרקות מערכי ההסתפקות במועט וההקרבה למען הכלל התפשטו

4 'רושם' ו' גלעד', 'שוליים', מבפנים, כג (מרס 1961), עמ' 324-325.

5 ד' בן-גוריון, 'קריירה או שליחות?' (10 ביוני 1954), ה'נל', חזון ודרך, ה, תל אביב תשי"ז, עמ' 10-25; פ' קבלו, 'אזרחים מתבגרים: כינוס התלמידים בשיח' מוניס - התנגשות, דיאלוג ומפגש', ישראל, 4 (סתיו תשס"ד), עמ' 123-154.

6 ד' הורוביץ, 'בין "חברה חלוצית" ל"ככל הגויים"', מולד, יט (146-147) (תשרי תשכ"א), עמ' 414; ה'נל' ומ' ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל: חברה בעומס יתר, תל אביב תש"ן, עמ' 154-155, 180-181; ע' היילברונר, "'הוויקטוריאנים הישראלים'": פחדים ואי נחת בקרב מעמד הביניים בעשור השני למדינה', עיונים בתקומת ישראל, 28 (תשע"ח), עמ' 128-141.

בחוגים הולכים וגדלים בחברה היהודית בארץ. במכלול הקשרים אלה היה הפולמוס על 'דור האספרסו' לשעה חולפת קו שבר והזדמנות למפנה, בעת שהחלוציות עדיין 'נחשבה לערך חיובי ומנצח ואילו המילה "קריירה" היתה עמוסת הקשרים שליליים', בד בבד עם דעיכתו והתאבנותו של האתוס הקולקטיבי כתו תקן ראוי.⁷

ברקעו של פולמוס 'דור האספרסו' עמדה מהפכת התרבות הבורגנית, שהייתה באורח מודגש – אם כי לא בלבדי – נחלתם של צעירים בשנות העשרה והעשרים לחייהם בעולם המערבי. צעירים אלה התבלטו כשכבה חברתית נבדלת בעידן חברת השפע, כהגדרתו של הכלכלן הנודע ג'ון קנת גלברייט בשנת 1958, עידן שבא בעקבות מלחמת העולם השנייה. ביטוייה הנפוצים של חברה זו היו בעולם הצרכנות, בראש ובראשונה בתחומי המוזיקה, האופנה ואורחות החיים, ולו במאווים אינטלקטואליים ועממיים להינתק מהעבר וליהנות מהחיים הטובים.⁸ בהקשר של תנועת העבודה הארץ-ישראלית הייתה שכבת הגיל הצעירה 'הנושא החברתי של הגשמת הציונות', כהגדרתו של הפילוסוף נתן רוטנשטרייך. בצעירותו הוא נמנה עם תנועת 'הבחרות הסוציאליסטית', שנועדה לשמש עתודה רעיונית-פוליטית מפלגתית צעירה ב'אחדות העבודה' ובהמשך במפא"י. לדבריו ראיית הנוער כמרכז כובד בעיצוב תודעה ודרך ציבורית ניטעה בתנועת העבודה מראשיתה, וגם בחלוף העיתים היא נותרה נוכחת בשיח הפנימי שלה כמרכיב יסוד בזהותה ובמורשתה, אף בעת שהנוער נדחק בעקבות לדרגת 'בבואה של חברת המבוגרים' בה.⁹

מרד הצעירים המתפתח כעת, הבהיר הסוציולוג שמואל נח אייזנשטדט בשנת 1958, מכוון נגד 'משהו' בלתי ברור לצעירים עצמם. 'לכל היותר' הרגישו 'שהם מתקוממים נגד שעמום'. אולם ההרגשה הזו הייתה סימן לשינויים מעמיקים, שאפשר לכנותם 'פולחן המיידיות', ושתמציתם 'ליהנות מהחיים "ללא דאגות" וללא כל מטרה "רצינית"'.¹⁰ למען הסר ספק, הבעייתיות הזו לא הייתה נחלתם של צעירים בלבד. כפי שציין בשנת 1959 אהרן קציר, שנמנה עם צמרת חוקרי המדע בישראל, מאחר שהסוציאליזם 'אינו נותן תשובות ואינו בונה השקפת עולם מתאימה לצרכי הרוח של זמננו, האנשים ניתקים ממנו ואנו עדים לתופעה מחרידה של המוני אנשים רציניים וטובים שהסתגרו בכתיהם והאידיאל שלהם הפך להיות האידיאל המצומצם של המכונית והפריג'דר'.¹¹ טענתו היא שההתמודדות עם אתגר זה היא שעמדה במרכזו של פולמוס 'דור האספרסו' במפא"י. המונח 'דור האספרסו', נחרץ

7 ד' גוטוויין, "החלוציות הבורגנית": תרבות פופולרית והאתוס של "מעמד הביניים המימסדי" – שירי נעמי שמר, 1967-1956, ישראל, 20 (אביב תשע"ב), עמ' 21-33, 66-75; ד' צחור, 'המערכת המפלגתית בין חלוציות לקריירה', הנ"ל, עיצוב הישראליות, תל אביב תשס"ז, עמ' 128-137, הציטוט מעמ' 137.

8 ג'ק גלברייט, חברת השפע, תרגם י' עוויאל, תל אביב תשל"ב (הספר פורסם באנגלית בשנת 1958); א' הובסבאום, עידן הקיצוניות: המאה העשרים הקצרה, 1914-1991, תרגמה כ' גיא, תל אביב תש"ס, עמ' 289-296; ט' ג'ארט, אחרי המלחמה: תולדות אירופה מאז 1945, תרגם ג' גירון, אור יהודה תשס"ט, עמ' 417-426; א' קרשו, רכבת הרים: אירופה 1950-2017, תרגמה כ' גיא, תל אביב תשע"ט, עמ' 207-217.

9 נ' רוטנשטרייך, 'על מורשת תנועת העבודה', דברי שיח: הרצאות ודיוני חברים, ב, הנוער בישראל: מציאות, בעיות, תפקידים, תל אביב תשי"א, עמ' 21-28.

10 ש"נ אייזנשטדט, 'המרד החדש של הנוער', מגמות, 2 (ניסן תשי"ח), עמ' 95-102.

11 פרוטוקול סימנר פעילי מפא"י, 20 ביוני 1959, אמ"ע, 21-14-1959-2.

ופשטני ככל שיהיה לתיאור תהליכי עומק, נצרב בזיכרון הקולקטיבי כתוצר הפולמוס שנשקף מבעדו, ושבו ממוקד המאמר. אדון במסגרת זו במאבקי הכוח על עיצוב סדרי העדיפויות הפוליטיים של מפא"י בפרוס שנות השישים. במרכזם ניצבה סוגיית חילופי ההנהגה במפלגה על נגזרותיה במישור האישי והשלכות החילופים הללו על האידיאל והייעוד של הדור הצעיר בישראל.

השקפתו של יזהר סמילנסקי

הגוף הבולט במפא"י בתקופה הנדונה היה מרכז המפלגה, שמנה 290 חברים. ב־6 במאי 1960 החליטה מזכירות מפא"י לקיים במרכז דיונים על שתי סוגיות כבדות משקל, בהתאם להנחיית הוועידה התשיעית: עתיד התנועה הציונית לקראת הקונגרס הציוני העשרים וחמישה (שעתיד היה להתקיים

יוסף אלמוגי, 1959
(צילום: פריץ כהן, לע"מ)

בדצמבר 1960) ואיחוד תנועת הפועלים (מפא"י, מפ"ם ו'אחדות העבודה'). דיונים אלה נועדו להיות נדבך בתהליך הארגון מחדש של המפלגה לאחר הבחירות לכנסת בנובמבר 1959 – שבהן גדל מספר הח"כים של מפא"י מארבעים לארבעים ושבעה והיא הגיעה לשיא עוצמתה הפוליטית – וכניסתו של יוסף אלמוגי לתפקיד המזכיר הכללי שלה ב־31 בדצמבר. אלמוגי סבר כי המפלגה צריכה להיות במה לדיון והכרעה בשאלות עקרוניות במוסדות המוסמכים, ובכך לממש את הקשר בין החלטות גופיה הנבחרים לבין כלי הביצוע הממלכתיים, ההסדרותיים והמוניציפליים. כחלק ממהלך זה הוקמו במפא"י שורה ארוכה של ועדות, ובהן ועדה לענייני נוער. לתפקיד יושב ראש הוועדה, ליתר דיוק – המחלקה לענייני צעירים, נבחר סמילנסקי.¹²

אלמוגי חפץ תחילה שמשוה דיין יישא בתפקיד, אבל דיין בגיבויו של בן-גוריון הציע את סמילנסקי, ונימק: ראשית, תפקידים של חוגי הצעירים הוא חינוכי ביסודו, וסמילנסקי טוב לכך; שנית, 'כשיזהר אומר דברי אפיקורסות [ההדגשה שלי] זה אינו מסוכן, אך

כשמשוה אומר אותם ואפילו כשאינו אומר ישנם דיבורים המזיקים לעניין'; שלישית, כשהוא, דיין, פועל בנושא הצעירים קל לנגח את מעשיו בטענה שמדובר בצעדים של גורמים 'המורדים בשלטון הקיים' במפא"י, וטובת העניין עצמו נפגמת.¹³ מעמדו הציבורי של סמילנסקי כאינטלקטואל תרבותי

12 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 22 בינואר, 6 במאי, 3 ביוני 1960, אמ"ע; י' אלמוגי, המאבק על בן-גוריון, תל אביב תשמ"ח, עמ' 53-54. אלמוגי החליף בינואר 1960 את יוספטל, שנבחר לכהן כשר העבודה בעקבות הבחירות לכנסת הרביעית.

13 פרוטוקול ועדת הדור הצעיר של מפא"י, 21 בינואר 1960, אמ"ע, 399-1960-921-2. מינוי סמילנסקי היה תחילה עד ועידת המפלגה ואושר מחדש בעקבותיה, בידיעה שהוא קצוב בזמן עקב נסיעתו הצפויה לחו"ל בהמשך השנה. על כניסתו של דיין לפוליטיקה בשלהי שנות החמישים ראו: ש' טבת, משה דיין: ביוגרפיה, ירושלים ותל אביב תשל"ב, עמ' 483-507.

המעורב גם בעשייה פוליטית מתמשכת, מיקם אותו לשיטתו של דיין בעמדה שאפשרה לו להטיח אמירות נוקבות באצטלה של התדיינות רעיונית המנותקת מהקשר פוליטי-כוחני מדי, אף אם היו לאמירות אלה השלכות אישיות משמעותיות בשירות מאבקייהם של הצעירים נגד המנהיגות הוותיקה.¹⁴ לממשלה שהוקמה בעקבות הבחירות צורפו לראשונה כמה דמויות צעירות בולטות – דיין מונה לשר החקלאות, גיורא יוספטל לשר העבודה, אבא אבן לשר בלי תיק, ושמעון פרס לסגן שר הביטחון. צירופם בא לאחר שבן-גוריון 'התערב אישית' כדי שישוכצו במקומות ריאליים ברשימת מפא"י לכנסת הרביעית, במידת מה בהמשך למהלך דומה שנקט ערב הבחירות הקודמות לכנסת בשנת 1955.¹⁵

ב-2 ביוני 1960 סיים מרכז מפא"י דיון סוער על 'עתידה של התנועה הציונית', שנמשך שתי ישיבות. במקדו עמדה קביעת בן-גוריון שההסתדרות הציונית היא 'פיגום' מן העבר שנחיצותו פגה עם הקמת הבניין – המדינה. מרבית עמיתיו להנהגת המפלגה בהובלת שרת התנגדו להשקפתו, וביכרו דווקא לחזק את ההסתדרות הציונית. תביעתו של ראש הממשלה ש'המילה "יהודי" צריכה להיות יסוד החינוך שאנו מנחילים כאן לדור הצעיר', שכן ל'שם הריק של המילה "ציוני" אין עוד תוכן ממשי, ביטאה הלכי רוח שנשמעו יותר ויותר באותם הימים בחוגי נוער וצעירים.¹⁶ בעקבות זאת אמור היה המרכז לקיים במשך כחודשיים סדרת מפגשים בנושא 'ליכוד מחנה הפועלים'. ברם לאחר שהתבהר כי מפ"ם ו'אחדות העבודה' דוחות על הסף משא ומתן לאיחוד,¹⁷ החליטה המזכירות לדון במרכז ב'בעיית הדור הצעיר', שכן במפגש החוג הרעיוני של הצעירים ובישיבות מקדימות של המזכירות התבררה לאלמוגי סערת הרגשות שמצית העיסוק בכך.¹⁸ בדיון המקדים שהתקיים בחוג הצעירים הציגו סמילנסקי ואלמוגי את קווי התייחסות של ההתגוששות. המזכיר גרס כי 'חוגי הצעירים חיוניים, איתם תיבנה המפלגה; בלעדיהם היא עלולה ליפול, אבל [...] אנחנו, הזקנים, מתלבטים באותן בעיות, באותו תוכן, באותה אידאולוגיה ואותם רעיונות של הצעירים ובאותו האינטרס'. הוא מיקד: 'יש שוני – וצריך להיות – בגישה, בסגנון ובצורה'. הסופר גרס מנגד: 'אומרים שזה רק בעקימת פה אחרת, בז'רנון אחר, זה לא אמיתי [...] הדברים זורמים והולכים [...] ותפקידם של הצעירים להיות הזכוב המטריד והשואל, המשחרר מחשבות מגובשות ושואל מחדש'.¹⁹ המתח בין שתי המגמות הללו עתיד היה להיחשף במלוא עוזו במרכז מפא"י.

14 למאבקים אלה בתקופה שקדמה לדיון העומד במרכז מאמר זה ראו למשל: נ' ינאי, קרע בצמרת: המשבר שזעזע את מפא"י והביא להקמת רפ"י,² חיפה תשע"ז, עמ' 86-97; י' גולדשטיין, בן-גוריון: ביוגרפיה, ב, רמת גן תש"ף, עמ' 1060-1070.

15 י' שפירא, עילית ללא ממשכים: דורות מנהיגים בחברה הישראלית, תל אביב תשמ"ד, עמ' 141; א' וולפזון, בן-גוריון בעשור האחרון לחייו: עדות אישית של ידיד קרוב, חיפה 2014, עמ' 86.

16 פרוטוקול מרכז מפא"י, 19 במאי, 2 ביוני 1960, אמ"ע; אלמוגי (לעיל, הערה 12), עמ' 84-90; ע' אלמוגי, הצבר: דיוקן, תל אביב תשנ"ז, עמ' 237-238.

17 א' יזרה, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת אפעל תשס"ה, עמ' 283-297.

18 פרוטוקול כנס צעירים, 12 במאי 1960, אמ"ע, 1960-71-15-2; פרוטוקול מזכירות מפא"י, 13, 20 במאי, 3, 10 ביוני 1960, אמ"ע.

19 פרוטוקול כנס צעירים, 12 במאי 1960, אמ"ע, 1960-71-15-2.

הנוער הארץ-ישראלי, שעוד משלהי ימי העלייה הראשונה חזרו ותלו בו נכבדי היישוב, עסקניו והוגיו את תקוותם שיזכה להגשים את מיטב חלומותיהם וכיסופיהם בתחומי ההתיישבות והביטחון בראש ובראשונה, הגיע לכשלתו כשהוא מכונה דור בארץ ודור תש"ח. מושגים אלה הומרו בבוא עידן הישראליות וככל שנעו גלגלי ההיסטוריה קדימה אל סף שנות השישים, במונח דור המדינה.²⁰ עם זאת כפי שסייג הסוציולוג דן הורוביץ, המונחים האלה 'התייחסו לתדמיות של דורות [...] מה שנשאר בגדר ספק הוא מהימנותן של תדמיות כאלה כמודלים האמורים לשקף מציאות'. להערכתו של הורוביץ התדמיות בעיקר ביטאו אתוס של תקופה כפי שהשתקף לדעת קבוצות עילית בה.²¹ בד בבד הוסט הדגש מהמונח נוער אל צעירים, והשינוי היה משמעותי; הדגש העדכני סימן פנייה אל גיל מבוגר יותר כנגזרת של המציאות הממלכתית, שחייבה שירות צבאי, ומתוך שאיפה לזכות בראש ובראשונה לתמיכתם הפוליטית של הצעירים לעת בחירות.²²

ניסיונותיהם של צעירים להשתלב בחיים הפוליטיים במפא"י נתקלו במכשולים בלתי עבירים בשנות החמישים, עד שבא הרמטכ"ל הפורש דיין, טלטל את המפלגה, והוציאה מאיזונה לבלי שוב. הופעתו תוארה כ'משב רוח חדש בחיינו הציבוריים המאובנים בתוך דפוסים של שגרה ואינרציה'. הדיון בשנת 1960 בסוגיית הדור הצעיר היה כחלקו מסווה להצתה מחודשת של המתיחות הפנימית שפקדה את מפא"י בשנת 1958, עם התארגנותם של חוגי הצעירים במפלגה, בד בבד עם כניסתו ההדרגתית של דיין אל החיים הפוליטיים.²³ שיאו של תהליך זה היה בהתרתו של דיין: 'הנוער הישראלי שזחל בין קוצים וסלעים עם רובה ביד, נבחן במטוסים ובאניות משחית במלחמת השחרור ובמלחמת סיני – כלום הוא מבין פחות את בעיית העם היהודי מאלה היושבים זה 20 שנה בקומה החמישית של הוועד הפועל או מקום אחר?'.²⁴

במאי 1958 התייצב על הבמה הציבורית דור הצעירים המפא"יניקי בראשותו של דיין בן הארבעים ושלוש, שחתר – בעידודו של 'הזקן', שכיהן כראש ממשלה ושר ביטחון – להשתלב בשורות הנהגת המפלגה. באותה עת, ערב המושב השני של ועידת המפלגה השמינית, נפגש בן-גוריון עם מזכיר המפלגה יוספטל ורשם ביומנו מפיו: 'יש מנהיגות צעירה – היא לא מיוצגת. היא סבורה שאינה אהובה על המפלגה'. בן-גוריון השיב: 'יש דור צעיר שנולד פה לפני המדינה ויש כבר דור צעיר שחונך בתקופת המדינה – כל אלה שהיו בני עשר בייסוד המדינה, זהו העם בעתיד. הם עשו גדולות' במלחמת העצמאות ובמלחמת סיני; 'יש להטיל עליהם הנהגת המדינה והתנועה – לפי שעה בשותפות

20 א' שפירא "דור בארץ", הנ"ל, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב תשנ"ז, עמ' 122-154; א' גן, 'השיח שגווע? "תרבות השיחים" כניסיון לגבש זהות מייחדת לדור השני בקיבוצים', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תשס"ג, עמ' 157-161 ועוד.

21 ד' הורוביץ, תכלת ואבק: דור תש"ח: דיוקן עצמי, ירושלים, 1993, עמ' 77-95, הציטוט מעמ' 85.
22 אין פירוש הדבר שבתקופה הנדונה במאמר זה ולאחריה חדל הדיון הציבורי על הנוער הישראלי. ראו למשל: ר' בשן, 'הבט קדימה בזעם!', מעריב, 22, 24, 28 באפריל, 8, 29 במאי 1959; ש' שניצר, 'הבט קדימה בתקוה', שם, 5 ביוני 1959; 'מדוע מועט הנוער בקריאת ספרות עברית', דבר, 22 במאי 1959.

23 ראו למשל: ח' כנען, 'צעירי מפא"י בועידת מפלגתם', הארץ, 11 במאי 1958; א' דיסנצ'יק, 'המיטווח של משה דיין', מעריב, 30 במאי 1958 – מכאן הציטוט; י' ביילין, בנים בצל אבותם: סיפור מאבקהן של קבוצות גיל שונות בשלוש מפלגות בישראל בשנות ה-50, תל אביב 1984, עמ' 16-85.

24 'דיין תובע צעירים להעברת מורים ורופאים ליישובי ספר', דבר, 28 בדצמבר 1958.

משה דיין נואם במערכת הבחירות לכנסת הרביעית, אוקטובר 1959 (צילום: משה פרידן, לע"מ)

עם ותיקים אבל אלה לא יאריכו עוד ימים.²⁵ לא לכריאותם ולכושר תפקודם של הוותיקים דאג בן-גוריון, שהרי היה מבוגר מהם. במישור הפנים-מפלגתי היה הדיון שהתקיים במוסדות מפא"י בקיץ 1960 עוד גלגול במחזור החיכוכים הפוליטיים הבין-דוריים שראשיתם הממוסדת עם הקמת המשמרת הצעירה במפא"י בספטמבר 1944.²⁶ בהקשר של הפרשה ההיסטורית שבמוקד עיוני התמוגג דיון זה עם מחלוקת מהותית על עיצוב המציאות הישראלית וסדרי העדיפויות של תנועת העבודה בעשור השני לקיומה של המדינה. מסורת הגמישות הפוליטית, ההימנעות מקיבעון תקנוני וריבוי הגופים מקבלי החלטות במפלגה, שירתו מחד גיסא צרכים ארגוניים-מגננוניים אפרוריים, שזוהו בתקופה הנדונה כאן עם התארגנות בלתי פורמלית שכונתה 'הגוש', ומאידך גיסא הגבירה מציאות זו את מידת השליטה וההשפעה של בכירי מפא"י על עיצוב המדיניות בעיתות שגרה ומשבר.²⁷

25 יומן בן-גוריון, 2 במאי 1958, אב"ג. ראו גם: אלמוגי (לעיל, הערה 12), עמ' 99. שנים עשרה שנה קודם לכן הייתה גישת בן-גוריון שונה: 'אין זו הצטיינות אישית להיות צעיר [...] ולא מגיע לנוער פרס מיוחד על היותו נוער. אבל התנועה זקוקה לעוז ולרעננות של הנוער, כשם שהיא זקוקה לנסיון ולתבונה החיים של הקשישים. ויש להפעיל את הנוער ולהטיל עליו אחריות – כי רק באחריות ייבחן האדם – שכס אחד עם החברים הקשישים והמנוסים' (בן-גוריון אל ועידת מפא"י, 23 באוגוסט 1946; נרפס: ד' בן-גוריון, לקראת קץ המנדט וזכרונות מן העיבוך: 29 ביוני 1946 – מרס 1947, בעריכת מ' אביזוהר, תל אביב תשנ"ג, עמ' 166).

26 פרוטוקול כינוס היסוד של המשמרת הצעירה, 8 בספטמבר 1944, אמ"ע, 21-15-1944-2. הגוף החדש נוסד ביוזמתו של ברל כצנלסון (שנפטר חודש קודם לכן) על רקע הפילוג במפא"י במחצית הראשונה של 1944.

27 פ"י מדינג, 'התפתחות המערכת הפוליטית בישראל בשנים 1948-1959', מ' ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: מדינת ישראל: העשור הראשון, ירושלים תשס"ט, עמ' 488-500.

ערב הוועידה השמינית של המפלגה, בשנת 1956, נחתם אחד הגלגולים הקודמים של פולמוס בנושא זה בהכרזתו רוויית הפתוס של שר האוצר לוי אשכול: 'הבו גודל להנהגה הזאת של המפלגה'.²⁸ מורא המנהיגות המייסדת של ישראל הצעירה רבץ כעול כבד בפני כל ניסיון לזעזע את סדרי השלטון במפא"י ובמדינה. אפשר שהאמון הפוליטי של בן-גוריון בסמילנסקי נרקם בהתכתבותם על רקע הדחתו של שרת מהממשלה כעבור ארבעה חודשים. בהזדמנות זו שיקע סמילנסקי את מלוא כישורו הספרותי בשרטוט חד, מרושע ומבריק של קלסתר הנהגת המדינה והמפלגה כאחד:

ההפכת אי-מתי פניך להשקיף מעבר כתפיך על פני השורה הקדמית, הבאה מיד בעקביך? כל אותם דמויות ידועות, הם תמיד הם, ישר והפוך הם, באבג"ד ובתשר"ק, בצורתם, בהליכותיהם, בשיחם ובשיבם, ואשר אני משום מה, נרתע מפני צינת בדידות בקרבם, אף כי מה לי ולהם? הבט-נא אל גובה עיניהם, הקשב לשנינות מילתם, או השתאה אל דקות מזימתם וערמת תחבולותיהם, חשיבות ניבם, לטלית הפרושה על תסביכיהם; פסח על חולשות אנוש קטנות ראויות לסליחה, אל תפן ליצריהם הכבויים, העוממים והדולקים, ולא אל חולי עצביהם ולא אל חרדתם לבצר להם מקומם בהיסטוריה בעוד עורם, ואל תברוק באמונתם שעובש השגרה, הזקנה והגניחה-מכבר באו תחת כל אמונה חיה שהיא – הבט נא בהם כי הנה הם מיד אחרך, אתה בפסיעה והם בפסיעות, צעד בצעד ממלאים ובאים אחרך, כל שורת השררה הכבדה, הגוברינית, בצעדיה המיוחסים, הנגידיים, זעה באה וכובשת לה מה שאתה פינית להם – והם פני המפלגה, פני ההסדרות, פני המדינה, פני העתיד, 'חזון הרורות', וכלום תתמה על החפץ לשווע?²⁹

התיאור הגרוטסקי, המעיי-ברנרי בנגינתו (אם כי נטול החום האנושי שלו, שהרי בפוליטיקה עסקינן), לא עשה חסד עם בכירי המפלגה. לא בהכרח השתקף ממנו נאמנה קלסתרם הציבורי וכל שכן דעתו של בן-גוריון על עמיתיו להובלת מפא"י והממשלה. אולם הוא היטיב לקלוע לדעתם של החותרים לבוא תחתיהם, כאשר גילם משמש כלפי חוץ כתמריץ המעיד על חיוניותם.

תוצאות הבחירות לכנסת בשנת 1959 העידו כי בפלח האוכלוסייה החשוב ביותר מנקודת מבטו של בן-גוריון – החיילים והחיילות בצה"ל – היה מצבה של מפא"י איתן. המפלגה זכתה בו לתמיכת כ-50 אחוז מהמצביעים. הדור הצעיר בישראל מנה בראשית שנות השישים כ-300,000 איש ואישה בגילאי עשרים-שלושים, מתוך אוכלוסייה של כ-2,150,000 נפש (מהם כ-1,900,000 יהודים). במפקד חברים שערכה מפא"י שנתיים קודם לכן התברר כי 3-4 אחוזים מ-150,000 המתפקדים היו בגילאי שמונה עשרה – עשרים וחמש.³⁰ זו הייתה נקודת המוצא לדיון בסוגיית מקומו של הדור הצעיר בהווייה הישראלית, שנפתח במרכז מפא"י ב-30 ביוני 1960 בהרצאתו של יושב ראש הוועדה לענייני צעירים של המפלגה, סמילנסקי.

28 פרוטוקול כנס ארצי של הדור הצעיר בכפר ויתקין, 3 במרס 1956, אמ"ע, 58-1956-15-2; א' בראלי, מפא"י בראשית העצמאות, 1948-1953, ירושלים תשס"ז, עמ' 139-200; ביילין (לעיל, הערה 23).

29 סמילנסקי אל בן-גוריון, 1 ביולי 1956, אב"ג. ראו גם: סמילנסקי אל בן-גוריון, 18 ביוני 1956, שם; בן-גוריון אל סמילנסקי, 21 ביוני 1956, שם. התואר הגוברינית הוא רמז לחבר הכנסת עקיב גוברין, ראש סיעת מפא"י בכנסת ויושב ראש הקואליציה.

30 יומן בן-גוריון, 11 בדצמבר 1959, אב"ג; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 1961, ירושלים תשכ"ב, עמ' 39-40; פרוטוקול מזכירות מפא"י, 25 בספטמבר 1958, אמ"ע. מובן שמקצת המצביעים בצבא היו בשירות קבע ומבוגרים יותר.

סמילנסקי כיהן כחבר כנסת משנת 1949, ובתקופה הנדונה הוא זכה להילה של סופר קנוני בעקבות ספרו 'ימי צקלג', שתיאר חבורת חיילי צה"ל בימי מלחמת העצמאות; הספר פורסם בשנת העשור למדינה, וזיכה את מחברו כעבור שנה בפרס ישראל לספרות יפה. ללא זיקה לכתיבה ספרותית בדיונית בישר סמילנסקי בנאום נוקב שנשא בוועידת הסופרים באפריל 1958, על מרד הצעירים רגע לפני התרחשותו והעיד על זהותם של המורדים: 'אנחנו דור שאינו יודע עם, אין בנו מִשְׁשֵׁנוּת הישגי העבר. לא דשנות החברה [היהודית] בת מאות השנים ולא דשנות תרבות מִנְרָשָׁה. לנוער הגדל כאן – סביבו מדבריות, סביבו שכנים עוינים. מתחתיו גנוזים עולמות סגורים, אוצרות נעולים'. הנוער הישראלי שאוצרות העם היהודי לדורותיו אינם זמינים לו, גדל 'בצל הרובה ולנוגה המלחמות. מציאות חמסינית סביבנו ללא

סופרים. אמנים. אנשי רוח – איפה „העמידו” אותם ?

עברנו על רשימות המועמדים לכנסת ור בדקנו אותן מבחינה אחת: מה מקומם של סופרים, משוררים, אמנים, אנשי־סדע ואנשי רוח בין הפוליטיקאים ועסקני המפלגות, שתפסו את המקומות ה„ריאליים” בכל רשימה ורשימה, וזרי החוצאות (ליד שם ה מועמד ומקצועו מוסיע המספר שניתן לו לשי ה„תור” בין 120 המועמדים לכנסת מאותה רשימה).

הרב ראובן מרגלית, חוקר חכמה ישראל, בעל סדרס ישראל	112	—	הרב צ. י. הכהן־קוק, ראש ישיבה	118	—	הרב י. ל. הכהן־מיימון, סופר וחוקר בתחום חכמת ישראל	120								
אחרות העבודה															
ד"ר חיים ברקאי, מרצה לכלכלה	97	—	טשה ביטלבסקי, סופר ואיש־מדע	105	—	אהרון מגד, סופר	115								
—	105	—	—	115	—	—	116								
מפ"ם															
ד"ר רפאל מאהלי, היסטוריון	19	—	סרופ' פנחס ארזתי, מרצה לרשאות	119	—	אברהם שלונסקי, משורר	120								
פרוגרסיבים															
פרופ' אבנר בדיאן, מרצה בטכניון	90	—	אורי קיסרי, עיתונאי וסופר	105	—	ד"ר דוד זייצק, מרצה באוניברסיטה	109								
—	105	—	—	109	—	—	115								
מק"י															
אלכסנדר פן, משורר	21	—	חיה קדמון, משוררת	33	—	רונה וול, סופרת (*)	116								
—	33	—	—	116	—	—	116								
מימין ומשמאל – אותה תמונה כמעט: סופרים ואנשי־רוח נדחק לקצה ה„תור” יום משמשים „קישוט” נאה לרשימות, א"ש „בחרו” בהם רק לתפקיד זה: לסגור „לא חלילה, ל ס ת ר ח את הרשימה. <tr> <td colspan="8">(*) פורסמה קובץ סיפוריי־לדים בחוצאת דביר.</td> </tr>								(*) פורסמה קובץ סיפוריי־לדים בחוצאת דביר.							
(*) פורסמה קובץ סיפוריי־לדים בחוצאת דביר.															

חנינה'. בהמשך הפליג סמילנסקי בדבריו והכריז בריש גלי: 'בין אם כבר נדע היום ובין אם רק מחר יודע – האחריות כבר על כתפינו – מלוא כובדה של האחריות'.³¹ סמילנסקי ביצר לעצמו במרוצת שנות החמישים מעמד של מוכיח בשער המעורב בד כבד בעיצוב חיי ציבור. להבדיל מאחרים וותיקים ממנו שנשאו בעול דומה, כגון מרטין בובר, נחום גולדמן וגרשם שלום,³² הוא עשה כן מתוככי הממסד המפא"יניקי ובחסות חיבתו של 'האב המייסד' אליו.³³ בן־גוריון הוא שהעניק לסמילנסקי את ההסמכה הפורמלית בתרבות הפוליטית השגורה במפא"י לשמש בתפקיד המוכיח בשער, כאשר אגב התכתבות ביניהם על הרצאה אחרת שנשא סמילנסקי בפני מחנכים בראשית 1959, גרס: 'יש

31 ס' יזהר, 'הספרות כראי הדור (דברים שנאמרו בוועידת הסופרים)', דבר, 10 באפריל 1958. ראו גם: ר' בשן, 'במקום אמא – בייביסיטר': ראיון השבוע עם ס' יזהר', מעריב, 10 באפריל 1958. מאוגוסט 1955 עד אוקטובר 1956 לא כיהן סמילנסקי כחבר כנסת בגלל מקומו ברשימת מפא"י.

32 באשר לגולדמן ראו למשל: י' גורני, 'שלילת הגלות ומקומה של ישראל: בין נחום גולדמן לדוד בן־גוריון', גשר, 49 (חורף תשס"ד), עמ' 19–34.

33 נ' בן־ארי, ס' יזהר: סיפור חיים, ב, תל אביב תשע"ז, עמ' 200–216, 259, 300–301, 328–341. תוכני סיפוריו הביקורתיים של סמילנסקי על מלחמת העצמאות 'חרכת חזעה' ו'השבוי' לא הניבו תגובה משר הביטחון. ראו: א' שפירא, 'חרכת חזעה – זיכרון ושכחה', ה"ל, יהודים, ציונים ומה שביניהם, תל אביב תשס"ח, עמ' 37.

מקומם של אנשי הרוח ברשימות המועמדים לכנסת הרביעית, מעריב, 25 בספטמבר 1959

רבים בקרבנו הזקוקים וראויים להצלפה מזקקת. ויש בכוחך להצליף ולזקק; כדרכו לא שכח להוסיף: 'אולם בהערכת תקופתנו – איני יכול לקבל את דבריך' שהדור היהודי הנוכחי הוא 'דמוס אשליות',³⁴ וגם היבט זה יהדהד בהמשך עיוני.

אומנם סמילנסקי נשא כאמור את נאום הפתיחה במרכז מפא"י ביוני 1960 מתוקף תפקידו הפוליטי, אבל מעמדו בתרבות הישראלית השרה על מאזינו תחושה שהם מקשיבים לדברי המפענח הטוב ביותר של המיית ליבם, תחושותיהם ולבטיהם של צעירי ישראל.³⁵ סמילנסקי הציג שורת שאלות יסוד שנועדו למקד את הדיון: מה עושה דור צעיר זה? ממה הוא מתפרנס? מה הוא שואל לנפשו, ומה הוא מוצא סביבו? מדוע הוא מצדיק טיפול או גישה או הפרדה מיוחדת? הנער ההופך לאיש צבא וחוזר לאזרחות – למה שלא ייהפך מייד לאזרח ככל האזרחים, אלא יש צורך לעסוק בו ולהתבונן עליו כבן קבוצה בפני עצמה? כדי להשיב על התהיות המופשטות משהו נעזר סמילנסקי במיטב כישורו הספרותי, והטעים את בכירי מפא"י במתאבנים שיצר מחומרי היסוד שמהם נרקמה דמותו של דור הצעירים הישראלי בפתח שנות השישים. הוא תיאר מפגש פוליטי שקיים עם צעירים בעיירה קטנה בעת מערכת הבחירות האחרונה לכנסת:

שאלתי: מדוע באו מעטים כל כך? והם תמהו על השאלה.
הוספתי ושאלתי, מה עושה הנוער בשעה זו בעיירה ההיא, שישובה למעלה מרכבה. התשובה היתה: 'אינם עושים כלום'.
שאלתי: 'מה פירוש אינם עושים כלום?' ואיש שיחי ענה: 'ממש כך, אינם עושים כלום'.
'לאן הם הולכים?' – 'אינם הולכים לשום מקום'.
'במה הם עסוקים עתה?' – 'אינם עסוקים בכלום'.
'ובכן, מה הם עושים?' – 'הרי אמרתי, אינם עושים כלום'.
'היכן הם כעת?' – 'אינם'.
'מה פירוש?' – 'לא תמצא אותם'.
'יושבים בקפה?' – 'לא, כבר אחרי שעה תשע; תוכל לעבור ולראות: הכל ריק'.
'אולי בקולנוע?' – 'אבל הקולנוע ריק לשלושה רבעים'.
'בבית? ישנים?' – 'אולי'.
'כעת? בשעה כזו?' – 'אולי, למה לא?'.
'ותמיד הם כך?' – 'תמיד'.
'ולא אכפת להם?' – 'לא יודע. כך הם'.
'ואינם קופצים לשום מקום?' – 'לא'.
'יטוב להם?' – 'מה אני יודע אם טוב להם'.
'כמה הם אלה?' – 'כולם, כל חברי'.

34 בן-גוריון אל סמילנסקי, 27 בינואר, 17 בפברואר 1959, אב"ג; סמילנסקי אל בן-גוריון, 28 בינואר 1959, שם. ראו גם: מ' קרן, בן-גוריון והאינטלקטואלים, תרגם ש' ענבל, קריית שדה בוקר תשמ"ח, עמ' 124-130.

35 ע' עסיס, לנוכח ערב סתיו מחריש: ס' יזהר והולדת הצבר מרוח הספרות, קריית שדה בוקר תשע"ז, עמ' 154-160.

'ומה הם עושים?' – 'הרי אמרתי: אינם עושים כלום; ביום עובדים קשה, בערב קצת מסתובבים, קצת בקפה, קצת בקלפים, קצת בדומינו, קצת בקולנוע, קצת פה ושם. ודי. בשבת הולכים כולם לכדורגל וצועקים נורא, ואחר כך לא עושים כלום. קצת נוסעים לתל-אביב. אבל גם זה נמאס. בדרך כלל לא עושים כלום.'³⁶

הוויית השעמום השגורה הזו, המזכירה את תיאורי השעמום המונוטוני בקרב המטפורי על גבעת צקלג (היא חרבת מחאז, בכביש 6 בדרך לכאר שבע בימינו), שימשה את סמילנסקי על מנת להתריע כי מפא"י מצווה על חרדה ואי שקט לנוכח מציאות שהמשתף בה לחלקים גדולים מהנוער העירוני הוא התהייה הקבועה 'לאן הערב?'. הביטוי, שהפך לשכיח ביישוב מאמצע שנות השלושים ואילך לצורך דיווח על אירועי שעשועים, קונצרטים וסרטים שמתקיימים כל ימות השבוע, הוצג על ידי סמילנסקי כהד לחיפוש אחר בידור נטול מאמץ, הקנוי בזול ומספק פורקן קל, שאותו היטיב להחיל על כלל חיי היום-יום:

דומני כי ארתור קסטלר כינה דור זה בארצות המערב בשם 'דור האספרסו', וכוונתו היתה: 'חריץ, מהיר וזול'. אותה רדיפה אחר החוויה החריפה, אחר התגובה המהירה, בלא פנאי להמתין שדברים יצמחו לאיטם, משורשיהם, כמלוא כוחם האמיתי הגנוז בהם, אלא לחטוף כל חוויה חולפת, ובלכד שתהיה מהירה וזולה וחרیפה ו'מותחת' ככל האפשר.³⁷

האפיון רב הפנים והחמקמק שנקט קסטלר נגזר לא מעט מאופיו ומדמותו הציבורית. עיתונאי החוץ, הסופר והאינטלקטואל היהודי ממוצא הונגרי שנדר בין אידיאולוגיות וארצות לאורכה של המאה העשרים, נותר כל ימיו נטול מולדת – אף שהשתקע לבסוף בבריטניה. קוראיו הוקסמו מכישרונו היצירתי לבטא את השפעות הטלטלות הפוליטיות והרעיוניות של התקופה על היחיד והחברה.³⁸ ההיסטוריון שלמה אבינרי תמה במבט לאחור:

מי היה האישי? עיתונאי מוכשר כשך אך קל דעת, שטחי והפכפך? הרפתקן ואופורטוניסט הנגרר לכל אופנה חולפת? יהודי מיוסר העקור ממורשתו ומחפש גאולה כעין משיחית לעצמו ולעולם – בקומוניזם, בציונות רדיקלית, במיסטיקה ובקבלה – או אולי אוטודידקט שדווקא הבין יותר מהרבה חוקרים מדופלמים ומלומדים את תהליכי העומק שטלטלו את אירופה ואת העולם במאה ה-20, וכתיבתו היא אספקלריה נאמנה לתקופה הרת אלימות זו?

אבינרי העריך כי 'כל האפיונים הסותרים הללו, ועוד רבים אחרים, נאמרו עליו – ובמידה רבה כולם נכונים'.³⁹ ההיסטוריון אלי שאלתיאל הוסיף: 'כמו בכתיבתם של יוצרים מבריקים רבים, גם בהגותו

36 פרוטוקול מרכז מפא"י, 30 ביוני 1960, אמ"ע. דברי סמילנסקי מצוטטים כאן במתכונת שבה פורסמו כעבור שבועות אחדים בחוברת של מחלקת ההסברה של מפא"י: 'הדור הצעיר – לאן? תל אביב תש"ך, עמ' 3. בחוברת הובא תיעוד מעובד של פרוטוקול הדיונים. סמילנסקי ערך את דבריו עבור פרסום זה, וכעבור זמן קצר הם פורסמו שוב באותו נוסח. ראו: ס' יזהר, 'הדור הצעיר: פנים ופנים', מולד, יח [סיוון-תמוז תש"ך], עמ' 267-274. יתר ההפניות הן לפרוטוקולים הרלוונטיים, שכן בחוברת הוקתה חריפותם משיקולי הסברה.

37 שם.

38 על קסטלר ראו: D. Cesarani, Arthur Koestler: *The Homeless Mind*, London 1999; M. Scammell, *Koestler: The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic*, New York 2009

39 ש' אבינרי, 'האל שהכניב: על אפלה בצהריים של ארתור קסטלר', הארץ, 25 בינואר 2012.

של ארתור קסטלר ניכרים פערים קשים בין מיעוט ידיעותיו – ויש יאמרו, בורותו – בנושאים שעליהם הוא כותב לבין מידת רצונו לפסוק מסקנות נחרצות ופשטניות.⁴⁰ אין כמובן בניתוחים הללו על קסטלר כדי להעיד על רגישות הבחנותיו ומידת בקיאותו המופלגת של סמילנסקי בהוויית הדור הצעיר הישראלי, שכן בקווי המתאר ששרטט הוא השכיל לפענח את מגמותיה של התזוזה החברתית והרעיונית שהסתמנה במציאות המקומית. דבריו היו מתובלים בנפיחות עצמית, ברוח עדותו על חוויותיו בביקור שערך בקיבוץ צעיר שנה קודם לכן. לאחר שדחה את הגעתו לשם פעם אחר פעם, בא לבסוף והתברר שנקבצו עשרים-שלושים חברים בלבד. היכן השאר? שאל ונענה שהגיע ב'יום אומלל', שכן באותו ערב שודר ברדיו מצעד הפזמונים.⁴¹ סמילנסקי החיל את הבחנותיו באשר לדור הצעיר על מרכז ופריפריה, ותיקים וחדשים: 'טיילו במושבות או בערים, בעיירות הפיתוח או בכפרים – ותשמעו כמה וכמה דברים העושים ציבור זה, באפני בילוי שונים, ובהדגשות כאב שונה – ממתין למשהו ומבקש משהו, ותמיד נדמה כאילו, משום מה, הונג אותו, ואין מקיימים דבר שהבטיחו לו אי פעם חגיגת'.⁴²

חברי מרכז מפא"י האיזנו ביוני 1960 במידה גדושה של אי נחת אידיאולוגית – כפי שהתברר מתגובותיהם – לתיאורו הציורי של סמילנסקי את היעד הנכסף שאליו משתוקקים בני ובנות הדור הצעיר. 'אנו באנו ארצה – לבנות ולהיבנות בה', הלהיב אברהם הרצפלד בשיר החלוצים החדש את משתתפי ועידת היסוד של ההסתדרות בשנת 1920,⁴³ אך מרבני סמילנסקי התבהר כי בחלוף ארבעה עשורים רק שתי מילותיו האחרונות, 'להיבנות בה', נותרו בתוקף: 'והחלום? כרגיל, חלום זעיר בורגני, שכלולים בו דירה ומשפחה. אותו חלום שקל ללעוג לו וכה רבים קסומים לו, ואף מוצאים בו ביטוי כלשהו לאיזו ריגשה אנושית שבהם. אין פלא איפוא כי האופק הוא הדירה וריהוטה, היא ואריחיה, חרסינתה, קישוטיה ונוחותה – הכל כאשר לשכנים, וקצת יותר'.⁴⁴

עשור וחצי לאחר מכן הסביר עמוס עוז כי זעיר בורגנות אינה רק שמו של מעמד חברתי אלא 'בראש ובראשונה הגדרה של הלך נפש'. תנועת העבודה טיפחה את החלוציות ואת ההסתפקות במועט, 'אבל במעמקים התייפחו המאוויים החנוקים: להיות גביר. ליהנות מ"קולטורה". להתלבש יפה. לאכול עוגה בקצפת'. מנקודת תצפית היסטורית מקרית – שהתברר כי קדמה בדיוק שנה למהפך הפוליטי שהביא להדחת תנועת העבודה מהשלטון במאי 1977 – כמו העניק עוז ביסוס ממרחק הזמן לתמרור שהציב סמילנסקי בפני הנהגת מפא"י בשנת 1960 כשפסק את פסוקו על 'דור האספרסו'. בהשלמה מנבאת פני עתיד קרוב עוז: 'תמה המהפכה, כך חשבו אצלנו והגיע עידן הנורמאליות. והנורמאליות, היא, כמובן, בעל ביתית'.⁴⁵ מבחינה זו בדיעבר נראה פולמוס 'דור האספרסו' בכחינת

40 א' שאלתיאל, 'להפריד את האיש מפועלו', הארץ, 17 באוגוסט 2011.

41 פרוטוקול פגישת מרכזי חוגי הצעירים, 4 ביוני 1959, אמ"ע, 65-1959-15-2.

42 פרוטוקול מליאת הכנסת, 7 ביוני 1960, דברי הכנסת, עמ' 1445.

43 ש' קושניר, שדות ולב: פרקים בדרך חייו ופעלו של אברהם הרצפלד, חיפה תשכ"ב, עמ' 207-208.

44 פרוטוקול מרכז מפא"י, 30 ביוני 1960, אמ"ע (הדור הצעיר לאן ולעיל, הערה 36), עמ' 7.

45 ע' עוז, 'המחלה הזעיר בורגנית' (מאי 1976), הנ"ל, באור התכלת העזה, תל אביב תשל"ט, עמ' 125-130.

רגע אחרון להטות את כיוון התפתחותו של הדור הצעיר הישראלי, אותו דור שהניע את גלגלי התמורה הפוליטית במחצית השנייה של שנות השבעים.

הדיון על הדור הצעיר במרכז מפא"י

ארבע ישיבות של מרכז מפא"י הוקדשו לכירור סוגיית הדור הצעיר, מה-30 ביוני עד ה-11 באוגוסט 1960, ונאמו בהן כחמישים דוברים. במהלך הישיבות ניתן ביטוי – הן בהקשר של הסוגיה הקונקרטית שעמדה לדיון והן כמענה על שאלות ציבוריות אחרות – למגוון הלכי רוח ששררו במפלגת השלטון וממילא בחברה הישראלית. המתדיינים הראשונים ניסו להטות את העיסוק בנושא לקידום סדרי עדיפויות חלופיים. מאיר בראלי, שנמנה עם ראשי הצעירים בעשור הקודם, קרא לחידוש פעולתה של 'המשמרת הצעירה' במפא"י, שקיומה נפסק בשנת 1953, ושעתידה הייתה לקום שוב רק לנוכח פילוג המפלגה על ידי בן-גוריון והקמת רפ"י בשנת 1965. חביב שמעוני, מצעירי מפא"י בירושלים, גרס כי ניתוחו של סמילנסקי מניח את קיומה של חברה ישראלית בעלת מכנה משותף בעוד שהיא שסועה קרעים קרעים; עיצובה מתרחש כאשר 'חלק אחד מכתבי, קובע וכופה את המציאות על החלק האחר'. הוא פקפק אם קיימת 'זהות אמיתית של אחים שווים', כשברקע דבריו הדהדה מחאת ואדי סאליב מהשנה שעברה, והרהר שמא מדויקת התחושה שיש 'אנשים החושבים עצמם עליונים ואנשים מסוג ב'?'⁴⁶ אף אהוביה מלכין, מנהל המרכז הרעיוני של מפא"י בבית ברל ולימים יוצרה ועורכה של סדרת הספרים 'אופקים' בהוצאת 'עם עובד', הצטרף למגמה זו. לאור פעילותו החינוכית המתמשכת בחוגי נוער העיד כי בעשרים וחמש השנים האחרונות כ-90 אחוז מהנוער הוא 'נוער ריק, נוער זהב, נוער קרייריסטי, נוער שאינו מעוניין בענייני הציבור', ורק 10 האחוזים הפעילים 'נותנים טעם חיים' לכול. במידה של התנשאות העיר כי בכך אין הוא מתייחס לנוער שעלה בעשור האחרון, וכמו נתן גושפנקה לתקפות התרעומת של שמעוני, שהרי עליהם אפשר לפסוח. מסקנתו שנוחץ להעניק עצמאות לתנועות הנוער החלוציות,⁴⁷ כוונה להסיט את הדגש אל גילאי העשרה, ואף היא חמקה מליבון סוגיית הדור הצעיר שהציב סמילנסקי לפתחה של מפא"י.

בדיוני המפלגה הועלו ארבע הצעות קונקרטיות כמענה לדילמה 'הדור הצעיר לאן?', בידי דיין, אשכול, יוספטל ובן-גוריון. שר החקלאות דיין התמקד בשאלת 'תפקידה של המפלגה בקרב הצעירים', שלדעתו הייתה למעשה הפוכה: תפקידם של הצעירים בחיי המפלגה. בדרכו הנון-קונפורמיסטית הצהיר: 'יש לי טענות לבתי ובני על אורח החיים שלהם', והגורם הראשון האחראי לכך הוא 'אני וביתי'. מעבר להיבט הפרטי הסתמך דיין על ילדיו (יעל, אודי ואסי) כדי לטעון שאומנם מפא"י לא 'יצרה את רחוב דיזנגוף, אבל בוודאי אינה פטורה מהאחריות ליצירתו'. הוא הסתייג מתרבות החיים הדיזנגופית, וגרס שבמישור הפוליטי חיוני לטפח את הממלכתיות. מכוח נאמנות לה ולאישים המובילים אותה במפא"י, האמין, יצטרפו צעירים למפלגה. לדבריו כדי להקנות אידיאלים לצעירים

46 פרוטוקול מרכז מפא"י, 30 ביוני 1960, אמ"ע.

47 פרוטוקול מרכז מפא"י, 11 ביולי 1960, אמ"ע.

יש להתנתק מהדוגמה של חינוך להתיישבות או לא כלום, שהמשיל לסיסמת אצ"ל 'דק כך'. הוא קבע כי צעיר המבכר חיי עיר ושואף לדירה, למכונת ולמשכורת גבוהה יכול להיות חבר לגיטימי במפלגה המעניקה קדימות לפיתוח כלכלי וליישוב הנגב, כל עוד הוא חרור תחושת אחריות כוללת למדינה, דוגל בממלכתיות ומאמין בדרכה של מפא"י המקדמת השגת יעדים אלה.⁴⁸ מבחינה קונקרטיית חפץ דיין לטפח את חוגי הצעירים, בדגש מובהק על העירוניים שבהם, כמוקד עוצמה פוליטי מתחרה לגורמי כוח אחרים במפלגה שהיו מרוכזים ב'גוש', באיגודים המקצועיים ובהתיישבות העובדת, במגמה לכרסם במעמדה של החלוציות. בקריאתו לדור הצעיר להיכנס לחיים הציבוריים לא היה חידוש מאז שהטיח במאי 1958 כי הדבר נדרש משום שעל הצעירים לדאוג ל'ביצוע יותר קיצוני של התפקידים הממלכתיים' ולמען זירוז הפיתוח הכלכלי, 'היה ברחוב מה שיהיה, אפילו אבטלה ורעב'.⁴⁹ במישור זה הדבר הממשי היחיד שאירע בשנתיים שחלפו מאז הוא שהרמטכ"ל לשעבר הפך לשר.

שר האוצר אשכול הציג במקום הלקאה עצמית – 'תרופה' כלשונו, ותבע ליישב את חבל הבשור על ידי הדור הצעיר. חבל זה – שמשנות האלפיים נקרא על שמו, חבל אשכול – משתרע לאורכו של נחל הבשור, סמוך לגבול רצועת עזה ומצרים, ובימינו הוא חלק ניכר ממה שמכונה אזור עוטף עזה.

לוי אשכול, 1963
(צילום: משה פרידן, לע"מ)

אשכול, שכהן באותה תקופה גם כראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, צפה שבתוך שנתיים-שלוש, בעקבות השלמת בניית המוביל הארצי, אפשר יהיה להתחיל להקים בחבל הבשור יישובים חקלאיים (היעד – כמאה קיבוצים ומושבים) וכעשרה מרכזים כפריים (ובכללם אופקים ונתיבות של ימינו). במרכז החבל, שכינה 'המדינה החברתית של הדור הזה', חפץ אשכול לייסד עיר ובה כ-10,000-15,000 יחידות דיור, שתושבת על עקרונות הקואופרציה והעבודה העצמית. המטרה, קבע, היא לחולל 'חידוש ביצירה הישראלית העצמית'

כנרדך ב'הגשמה חלוצית סוציאליסטית ובניית חברה חדשה'. הוא פילל ש'אלה שילכו למפעל זה ימצאו בו חברה אחרת ותנאים אחרים ולא יתגוללו ברחובות שכונת התקווה ופרברים אחרים', והוסיף: 'אינני חושב שתמיד תבוא הישועה מהשכלה [...] יש תרבות שאינה נקנית על ידי ספרים ומורים'.⁵⁰

48 שם.

49 'מ' דיין: "יש לבצע את המשימות בכל מחיר", הארץ, 26 במאי 1958; 'מ' מנדל, 'עידוד לעריקה', אגרת, 5 ביוני 1958; א' אופיר, 'סיסמאות מכשילות', דבר, 6 ביוני 1958.

50 פרוטוקול מרכז מפא"י, 4 באוגוסט 1960, אמ"ע; ל' אשכול, 'חבל הבשור – סדן לדור', דבר, 12 באוגוסט 1960. כעבור זמן מה ציין אשכול כי הוא נוקט את המונח מרכזים מפני ש'יש בחורים צעירים שאינם אוהבים את המלה עירות'. ראו: ל' אשכול, 'היש לנו נושא חלוצי', שם, 23 בדצמבר 1960.

איש החזון מאחורי המתווה של אשכול היה יושב ראש המועצה האזורית שלחים צבי כסה. הוא קרא להקמת "רשות חבל הבשור" (כעין "רשות עמק טנסי") כאזור ההתיישבות גדול הבנוי קהילות קהילות, שלא נועדו להיות קיבוץ או מושב. כסה הציע שכל קהילה תמנה כ-1,000 משפחות צעירות, ושפרנסתן תישען על שילוב של חקלאות, תעשייה ותרבות איכותית – בהנחה שנחוץ להסתגל לרפואי חיים שיאפשרו לפרט ליהנות ממנעמי המאה העשרים, 'שאם נרצה ואם נמאן איננו יכולים להתעלם מהם'.⁵¹ סגן שר הביטחון שמעון פרס, שהיה אמון על ענייני חזון בחוגי הצעירים, התפלפל בתגובתו על דברי אשכול ואמר שהם מזכירים לו סיפור על איכר שעמד בדרך ובידו חבל; שאלוהו: 'מדוע אתה עומד כך?', והוא השיב כי איבד סוס ומצא חבל. הנמשל לדידו של פרס היה ש'קול ההתיישבות' הוא כ'קול אריה צרוד', שאבדו לו השאגה והקסם. את המסקנה הפוליטית הגזרת מכך ביכר להותיר מעורפלת בעזרת עוד משל: 'אנו דנים על אדם [קרי מפא"י] שהלך הרבה זמן ברגל [קרי בימי היישוב ובייסוד המדינה והבטחת קיומה], אחר כך עלה על עגלה וסוס [קרי צמיחה דמוגרפית, תולדת העלייה הגדולה, ייצוב כלכלי וביטחוני בעקבות מלחמת סיני והניצחון בבחירות לכנסת בשנת 1959] והגיע לערפל'. פרס חתם: 'אין צורך בסוס גדול יותר, אלא באור בהיר יותר', כלומר לא חלוציות

שמעון פרס, תל אביב 1959 (צילום: משה פרידן, לע"מ)

והתיישבות בהובלת ההתיישבות העובדת בנוסח ימים עברו, אלא הצבת המדינה וכליה הממלכתיים בראש הפירמידה הישראלית גם בתחום ההתיישבות, במגמה לגרוע מהדומיננטיות של החלוציות ההתנדבותית.⁵²

שר העבודה יוספטל מחה על כך שבדיון נאמרים 'הרבה משחקי מילים ואמרות כנף', שהם נאים לצורכי כותרות בעיתונות אך אינם מובילים לעשייה. אף שהיה חבר קיבוץ גלעד, במוקד תפיסתו עמדה גישה של 'קולוניזציה חדשה' כלשונו. עיקרה היה ייסוד ערים ועיירות חדשים והגדלת האוכלוסייה בעיירות הפיתוח הקיימות, כגון דימונה, אופקים, חצור הגלילית ובית שאן, בכ-2,000 זוגות צעירים ילידי הארץ בשלב ראשון, וזאת במגמה שכל עיירה תמנה 10,000 תושבים. הוא תבע

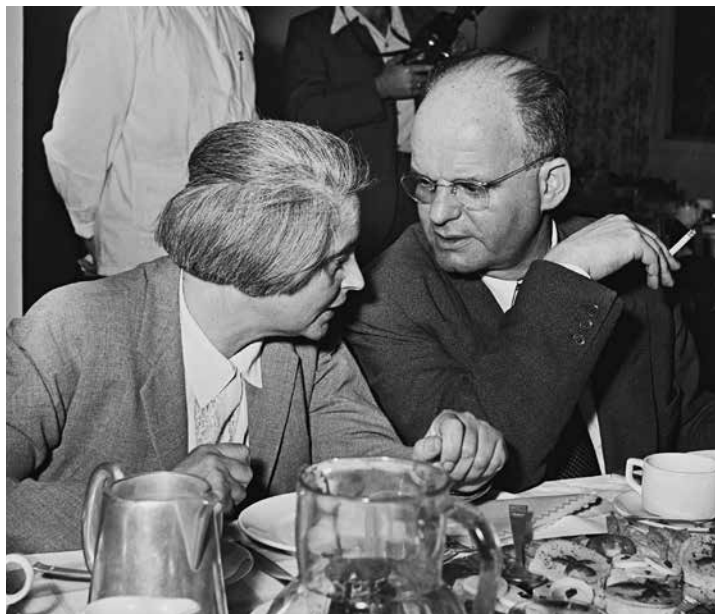
51 כסה אל אשכול (עם העתקים לבן-גוריון, יוספטל ואלמוגי), 29 ביולי 1960, אמ"ע, 179-1959-932-2. המועצה האזורית שלחים מוזגה במועצה האזורית מרחבים בשנת 1963. חזונו של כסה נותר על הנייר. רשות עמק טנסי הוקמה בתקופת ה'ניו דיל' על ידי הנשיא רוזוולט כמיום פיתוח חקלאית-תעשייתית אוטונומי וחוצה מדינות לאורך נהר טנסי.

52 פרוטוקול מרכז מפא"י, 4 באוגוסט 1960, אמ"ע.

לשנות את המצב ש'בכל עיירות הפיתוח מצוי אחוז אחד של ילידי הארץ' (לפי בתי אב).⁵³ יוספטל, הביורוקרט המקצועי המשובח שריכז את קליטת העלייה הגדולה מתוקף תפקידו כראש מחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית בשנים 1947-1956 – ושבימינו שפכו עליו קיתונות של ביקורת מבזה בשל פועלו זה – היה בעת כהונתו במשרת מזכיר המפלגה, לפני אלמוגי, מזוהה עם מחנה הצעירים. ברם בה בעת הוא היה מגדולי נאמניו הפוליטיים של אשכול ושל דפוס התנהלותו הפוליטית, ששילב עשייה ממסדית ומדיניות פיתוח כלכלי מתמשך באורח הדרגתי. הדבר ניכר גם במהלכי התיאום ביניהם (וכן עם שר המסחר והתעשייה פנחס ספיר) בעת ההיערכות הפנים-מפלגתית בנוגע לדור

הצעיר, רגע לפני שהטיל סמילנסקי לשיח הציבורי את דימוי 'דור האספרסו'.⁵⁴

לקראת תום הדיון הממושך במרכז מפא"י נאם בן-גוריון מבלי שחידש דבר של ממש. שלא כאשכול ויוספטל, שהציגו דרך, אומנם מוגבלת בהיקפה אבל כזו שהיה בה פוטנציאל לרעננות מחשבתית ומעשית, קרא ראש הממשלה 'לחנך את הדור הצעיר קודם כל לאזרחות הגונה' (שירות בצבא, תשלום מיסים, שמירת החוק, כבוד לזולת, הקפדה על ניקיון וכך!) ואדיבות אנושית), ושב להתרפק על חזון אכלוס הנגב. הוא אף מנה שורה של זירות פעולה נוספות עבור הצעירים: הפרחת השממה, הליכה לאזורי פיתוח, הקמת

סנטה וגיורא
יוספטל, 1954
(צילום: דוד אלדן, לע"מ)

יישובי ספר, טיפוח המדע, הכשרת אנשים לעזרת עמים נחשלים באסיה ואפריקה (כגון ניגריה וגאנה) ופיקוד צבאי.⁵⁵ ריבוי המשימות למעשה רוקן מתוכן את הדגשים שחתרו אשכול ויוספטל להקנות לדור הצעיר.

ההחלטות שהתקבלו פה אחד בסיום הדיון נועדו להפגין קשב למגוון היבטים שנזכרו בדברי המשתתפים, כמנהגה של מפלגת המונים החייבת להתחשב במכלול אינטרסים, גורמים רעיוניים וקבוצות כוח. הן שילבו את תוכנית אשכול לפיתוח חבל הבשור, תוכנית יוספטל לאכלוס עיירות הפיתוח, הבעת דאגה לקשיי הצמיחה הדמוגרפית בהתיישבות הקיבוצית, טיפוח צעירים וצעירות שיבחרו לחיות 'בעיר', בעיירת הפיתוח ובראש וראשונה בהתיישבות העובדת, והקצאת משאבים

53 פרוטוקול מרכז מפא"י, 11 באוגוסט 1960, אמ"ע.

54 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 26 ביוני 1958, אמ"ע; יוספטל אל אלמוגי (עם העתק לסמילנסקי), 20 ביוני 1960, שם 155-1960-932-2; ח' כנען, 'משבר יוספטל במפא"י', הארץ, 20 ביולי 1958; א' למפרום, לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944-1969, תל אביב 2014, עמ' 202-203; ינאי (לעיל, הערה 14), עמ' 94-97.

55 פרוטוקול מרכז מפא"י, 11 באוגוסט 1960, אמ"ע.

להרחבת הפעילות הרעיונית של המחלקה לצעירים.⁵⁶ לכאורה הגודש הזה העיד על עוצמתה של המפלגה, שהייתה מסוגלת להתפרס על פני יעדים כה רבים, אך מבחינה פוליטית הוא ביטא את קיומן של מגמות שונות במפלגה באשר לאופני ההשפעה על הדור הצעיר ועיצוב סדרי העדיפויות החברתיים בישראל. במישור העקרוני לא היה חידוש בהצבת סוג האתגרים הללו, והניסיון לבסס את מפא"י כמפלגה נושאת אתוס חלוצי קרס עוד בראשית שנות החמישים.⁵⁷ באופן אירוני משהו בהתחשב במה שהפך לימים מחוז כיסופים פופולרי בעיני צעירות וצעירים ישראלים, אקורד הסיום של סדרת הדיונים במפא"י על הדור הצעיר היה הודעתו של המזכיר אלמוגי ששייכת המרכז הבאה תוקדש לקבלת פניו של ראש ממשלת נפאל.⁵⁸

מולך החלוציות במבחן הפרט: בין צעירי דיין למוקי צור

במהלך דיוני מרכז מפא"י נסע סמילנסקי לשלושה חודשי שהייה מתוכננת מראש באנגליה לצורכי מחקר והרצאות. במקביל נסע חבר הכנסת יגאל אלון ללימודים בסנט אנטוני קולג' באוקספורד, רגע לאחר שקרא בוועידת 'הקיבוץ המאוחד' בעין חרוד 'לא להירתע מהניהיליזם המציף את הרחוב היהודי בארץ ובחלקים גדולים של הנוער'. בריאיון ב'מעריב' הבהיר אלון שאין קשר בין פרישתו הזמנית מהפוליטיקה לבין ירידת הערכים האידיאליסטיים, החומרנות והסלידה מהפוליטיקה שמאפיינים את הציבור בכלל ואת הנוער הישראלי בפרט.⁵⁹ התנהלותם זכתה לגינוי עוקצני:

יזהר אינו סופר סתם. יזהר – חבר כנסת. אינו חבר כנסת בלבד. הריהו סופר. פתו בצועה, כסתו מוצעת, משכורתו שלמה. הנה הוא בירושלים, הנה הוא בלונדון. יגאל מתגורר בגינוסר. אף הוא אינו חסר, כמדומני, דבר: טלפון, מכוננית, פנאי לקרוא ולכתוב. איש לא זכה בסטיפנדיות מרוחות כל כך על חמאה. שנתיים בלונדון, אחר כך אסיה כולה... לעילא מכל ספק: דור אספרסו... מנהיגי עוגות ודור אספרסו.⁶⁰

השניים היו מנהיגים בני זמנם שלא בחלו במנעמי חיים בדמותה המטפורית של עוגה מצופה קצפת, שאת הערגה לה תיאר כאמור לימים עוז. העדפת התענגות עליה באנגליה הייתה בבחינת 'יצר הרע' לגיטימי בחיים הפוליטיים, שגם לו נחוצן לתת מזור.⁶¹ השאיפה לכוח ולחיים טובים הייתה

שם. 56

57 צ' צמרת, 'חלוציות מגויסת: עלייתו ונפילתו של השירות החלוצי לישראל', קתדרה, 67 (ניסן תשנ"ג), עמ' 137-164.

58 פרטוקול מרכז מפא"י, 11 באוגוסט 1960, אמ"ע.

59 הוועידה הי"ח של הקיבוץ המאוחד, עין חרוד, י"ח-כ"ב בסיון תש"ך, 13-17 ביולי 1960, עמ' 250-251; מ' מיזלס, 'יגאל אלון אומר: להעלות עצמות ז'בוטינסקי', מעריב, 27 ביולי 1960.

60 ג' בנימין, 'על קפה הפוך: דור האספרסו', מעריב, 9 בספטמבר 1960. אלון התפטר מהכנסת. באוקספורד הוא עסק בחקר אתגרי אסיה ואפריקה במעבר אל העידן הפוסט-קולוניאלי. ראו: א' מנור, 'יגאל אלון: ביוגרפיה פוליטית, 1949-1980', אור יהודה תשע"ו, עמ' 137-140. סמילנסקי נותר חבר כנסת.

61 אירור אינטימי ל'יצר הרע' הזה המפעפע בקרב חבר הנהגה שהתחזה לא אחת לפוריטני, שורטט בביוגרפיה של מנהיג 'הקיבוץ המאוחד' יצחק טבנקין: בשלהי שנות העשרים 'טבנקין, יוסק'ה רבינוביץ' ועוד חבר, התעכבו בדרכם ליד מזונן תנובה ובתל אביב; אכלו חביתה, סלט ראוי לשמו ואת הלֶבֶן הנצחי, שטבנקין ראה בו את מקור הבריאות; והנה מאחורי הדלת המזוגגת של המקרר קרצה עוגת גבינה שטבנקין לא הצליח לגרוע עין ממנה; פתאום שאל את יוסק'ה: "איך אתה עומד בפני יצר הרע?" יוסק'ה גמגם משהו ואילו טבנקין אמר: "אני לא נלחם נגד יצר הרע, אני הולך איתו", והזמין מיד שלוש פרוסות מאותה עוגה לו ולחבריו" (ב' כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, רמת אפעל תשס"ג, עמ' 27).

חלק בלתי נפרד מן הרחש־בכח הפוליטי בתנועת העבודה גם בתקופות קודמות, אלא שהקודים הפנימיים שהדריכו את דור הפוליטיקאים הוותיק והמנוסה יותר, חייבו זהירות מתמדת מפני הפגנת סגנון חיים שעלול היה להתפרש כנהנתני.⁶² היעדר הקפדה יתרה על כך לא תאם את יומרתם של סמילנסקי ואלון לשמש מורי הלכה מנהיגותיים המשלבים חזון רעיוני־חינוכי עם השקפה פוליטית נחרצת, והקביל לדרכו של דיין. אולם להבדיל מהם הוא ידע לקלוע אל קו האיזון הדק בפוליטיקה, המצרף 'תפארת ארמונות עם הפשטות של עדר הצאן'. דיין 'היה ראי הקסם הציוני'. הדמות שרצינו להיות. הוא היה הישראלי הראשון [ההדגשה שלי] [...] הוא היה הישראליות הרצויה, ההזויה מחלומות החלוצים'.⁶³ ארבע שנים לפני פולמוס 'דור האספרסו' אמר הרמטכ"ל דיין בהספד לרועי רוטברג על קברו בנחל עוז: 'דור התנחלות אנו, ובלי כובע הפלדה ולוע התותח לא נוכל לטעת עץ ולבנות בית'.⁶⁴ דבריו כוונו קודם כול לצעירות ולצעירים בקיבוץ השוכן על מפתנה של עזה, אך גם לכלל צעירי ישראל ששירתו בצבא שבראשו עמד ולבני דורם. אפשר להניח בוודאות שדיין לא גרס שדור זה הפך בתוך ארבע שנים ללוגמי אספרסו נהנתנים, לא מבחינת ייעודו הרעיוני־חברתי ולא מבחינת קלסתרן האידיאלי והממשי כאחד.

דיין הנהיג את חוג הצעירים התוסס של מפא"י, שקיים ערב הבחירות לכנסת בשנת 1959 ולאורך שנת 1960 שורת דיונים רעיוניים, ושפעילותו רוכזה בידי מלכין ממקום מושבו בבית ברל. מייד בתום דיוני מרכז המפלגה קיים החוג מפגש כפול על 'דמות הנוער'. אשכול, שבא באופן חריג למפגש הראשון כדי לקדם את מיזם הבשור, הכריז כי זהו אידיאל שיעסיק את הדור בעשרים השנים הבאות. מנגד תקף דיין בבוטות – הוא טען שתוכנית ההתיישבות בחבל הבשור אינה עולה בקנה אחד עם נקיטת מדיניות שכר המגדילה את הפערים בין חברי ההסתדרות, ושלל בתוקף את הצעת שרת לפתוח את בתי הספר לתנועות הנוער. בהתרסה הצהיר דיין ש'לא התנועה הקיבוצית, כי אם המדינה היהודית עצמה היא אבן שואבת ליהודי הגולה'.⁶⁵ פרס מצידו הציע לנהל ויכוחים על שורת סוגיות יסוד: 'דגל אדום. לא דגל אדום; אחד במאי. לא אחד במאי; קופת חולים. לא קופת חולים; ספורט מפלגתי. לא ספורט מפלגתי'. בתגובה תקפה שרת החוץ גולדה מאיר בחמת זעם את דיין, פרס וחבריהם. 'אינני איש רעיון', לא הסתירה את הידוע לכול, 'אבל קצת דמיון יש לי'. מאיר, שהשתחררה באותם ימים מטיפול רפואי ממושך בבית חולים בילינסון שבפתח תקווה, התרעמה: 'ללא קופת חולים אינני יודעת באיזה מצב היינו נמצאים היום. ואם נחסל את קופת חולים – המדינה עדיין אינה יכולה להעמיס עליה את הדבר הזה'. לפחות מבחינה זו – דבר לא השתנה גם בחלוף שישים שנה. בסגנונה הייחודי זעקה מאיר 'אתם סוציאליסטים?', ובסרקזם התייסרה על שפרס ועמיתיו לחוג מתבשמים בכיטחון עצמי כאילו

62 שפירא (לעיל, הערה 15), עמ' 143.

63 'דין, משה', מעריב, 18 באוקטובר 1981 – ממאמר זה, שפורסם יומיים לאחר פטירתו של דיין, הציטוט הראשון; שם אור ואין כותרת, חדשות: מוסף יום כיפור: 'משה דיין, עשור למותו', 17 בספטמבר 1991.

64 מ' דיין, אבני דרך, ירושלים ותל אביב תשל"ז, עמ' 191. רוטברג, מא"ו (מפקד אזור) נחל עוז, נרצח בשדות הקיבוץ בידי פלסטינים ב-29 במאי 1956, והובא לקבורה למוחרת בקיבוץ.

65 מ' דיין קורא לחלוציות ממלכתית, דבר, 18 באוגוסט 1960; 'ביקורת על המדיניות הכלכלית בריוני חוג הצעירים של מפא"י', שם, 31 באוגוסט 1960; מ' דיין, 'חוג הצעירים של מפא"י', שם, 9 בספטמבר 1960.

'כל מה שאני חושב זו המילה האחרונה בתורה', ובה בעת מעניקים לכל צעיר לגיטימציה לראות את עצמו כ'בטלן' אם ילך למיזם הבשור, שכן 'חכה, לך מחכה עוד תפקיד' כלשהו במוסדות המדינה.⁶⁶ בתחכום פוליטי יוצא דופן השתלטו עד מהרה דיין ופרס על המונח חלוציות, שביטא את הלך הרוח והשקפת העולם של יריביהם במפלגה. דיין טבע את המונח ממלכתיות חלוצית כפיתוח של גישת הממלכתיות הבן-גוריונית וכהמשך ישיר לקריאת הכיוון העקרונית שנגזרה מדברי ראש הממשלה במרכז המפלגה.⁶⁷ נתן אלתרמן התפעל ב'טור השביעי' ממשמעותו של מונח זה – 'קביעת משימות חלוציות לעם כולו'. משימות אלה, כפי שהבהיר דיין, ינוהלו על ידי המדינה: 'כל בוגר חייב לדעת, מה הן הבעיות העיקריות העומדות בפנינו ומה הן שאיפות המדינה; למה המדינה חותרת, במה חייבת המדינה לחיות'. מלכין, מרכז חוג הצעירים, פסק כי מכלול התפקידים החלוציים שיוצאו אל הפועל ביוזמת המדינה יהיו בהתיישבות, במדע, בחינוך, בכריאות, בעיירת הפיתוח, במושבה ובעיר 'כמשימה וכתביעה שיוצגו לבני נוער ולצעירים'. סגן שר הביטחון פרס קרא לרתום לשם כך את הגדנ"ע והנח"ל.⁶⁸ ברוח זו דאג בן-גוריון להסביר לעצמו, באישורה של מזכירות המפלגה, שורת מפגשים עם מגזרים שונים בדור הצעיר, במגמה להשתלט על עיצוב השיח ועל הטמעת המסרים שנגזרו מן הגישה שביטא

ביקור ראש הממשלה דוד בן-גוריון בבסיס הגדנ"ע החקלאי באר אורה, 1957 (צילום: משה פרידן, לע"מ)

66 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 2 בספטמבר 1960, אמ"ע.
 67 השו"א: א' רו, משטר היר הקשה: דוד בן-גוריון, פולמוס הממלכתיות והמחלוקת על תוכנית הגרעין הישראלית, ירושלים תשע"ט, עמ' 85-89; נ' קידר, ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון, קריית שדה בוקר תשס"ט, עמ' 92-103, 235-229, 267-277.
 68 מ' דיין, 'ממלכתיות חלוצית', דבר, 26 באוגוסט 1960; 'פרס קורא לתנועה הקיבוצית להשפיע על דמות הגדנ"ע והנח"ל', שם, 6 בספטמבר 1960; נתן א' אלתרמן, 'הטור השביעי: כוחם של כלים', שם, 9 בספטמבר 1960; פרוטוקול מפגש החוג הרעיוני של ארגון האקדמאים במפא"י, 22 באוקטובר 1960, אמ"ע, 69-1960-15-2 – מכאן צוטטו דברי מלכין.

דיין, ושפולמוס 'דור האספרסו' שימש בסיס להפצתם.⁶⁹ בצעד זה הוא חתר לרוקן מתוכן את שני מהלכי היסוד שביקשו לקדם אשכול ויוספטל בהובלתה של מפא"י, כגוף מפלגתי שאינו זהה עם המדינה, ושמצויד בתוכן חברתי הנעדר כוח כפייה ומרות. 'הארץ' העניק גיבוי מרחיק לכת למהלך המשותף של בן-גוריון וחוג הצעירים, שהתכתב לימים ישירות עם התנהלותו בתקופת ההמתנה ערב מלחמת 1967.⁷⁰ במאמר מערכת התפייט העיתון כי אשכול מייצג בוויכוח המתחולל במפא"י 'את דעות האסכולה הישנה', ואין לו אלא 'להתגעגע לימים שבהם חש בעצמותיו את כובד הטוריה'. לעומת זאת 'היום' ההגשמה מתבטאת בערים ובמושבות, בחרושת ובצי המסחרי, סילוני האד הלבן של מטוסי הקרב בשמים ובעקבות לא עקבות של צוללות במעמקי הים'. בנסיבות אלה 'הכרחי איפוא, לדחות את הצעותיו של מר אשכול. התישבות חקלאית לא תמשוך, כי איננה עוד בבחינת סמל. והתישבות כחבל בשור לא תועיל – וספק הוא אם היא אפשרית בכלל – מבחינה מעשית'. הניסיון לחרוץ לשבט את דינו של אזור עוטף עזה כשל. מאמר המערכת שיבח את בן-גוריון, שלא טען לקיומם של "נישואים קאתוליים" בין חלוציות וחקלאות, והתנה באשר לאימוץ סיסמתו של דיין כי 'רק מטרה לאומית אחת – הבטחונות – יכולה להצדיק "חלוציות ממלכתית", כשהממלכה, השלטון, קובעים את המטרה העילאית | ההדגשה שלי, מכתיבה את הדרכים והאמצעים ורשאית להורות, לצוות ולגייס למען השגתה'.⁷¹ באותה שעה התקדמה במלוא התנופה בנייתו החשאית של הכור הגרעיני בדימונה, ובין השיטין נקט העיתון המתון עמדה ברורה בזכות העדפת מיזם זה על פני כל אתגר כלכלי או חברתי אחר.

במישור התודעתי אולי דווקא המשורר דוד אבידן מיצה באורח מזוקק את תבנית העומק שהדריכה את הישראליות כאשר טען שבועיים לפני התלקחות פולמוס 'דור האספרסו' במפא"י: "הדור הלחוץ" – כך ניתן אולי לכנות את דורנו. כל חיינו נתונים מתמיד: לחץ של חובות – ולחץ של זכויות, לחץ של העדר פנאי – ולחץ של עודף פנאי, לחץ של פחדים מפני שואות מבפנים – ולחץ של פחדים מפני שואה גדולה אחת מבחוץ. זהו דור, שיותר מכל הוא חסר נחת.⁷² באירוניה מושחזת הטיח אורי אבנרי בעיצומו של הפולמוס במפא"י כי סמילנסקי נשא נאום מבריק, אך עיקריו כבר פורסמו חמש שנים קודם לכן על שער 'העולם הזה' שבעריכתו ובעמודיו הפנימיים תחת הכותרת 'לאן הערב?'. כמגלה נסתרות הוסיף כי אף את המינוח 'דור האספרסו' לא שאל סמילנסקי ישירות מקסטלר אלא נטל ממאמרו של הסוציולוג איש 'השומר הצעיר' אורי רפ, שהשתמש במשל זה ממש ואבחן: 'זהו דור השואף אל החווייה החריפה והמהירה, דור של קוצר נשימה וחוסר התמדה'.⁷³ הלחץ היה צידו האחר של מטבע השפע הצרכני, וכל אחד מהם – בהתאם לתכונותיו – תרם להסתת הדור הצעיר לעבר נהייה אחר הווייה זעיר בורגנית. ריקנות מפוכחת ו'נורמלית' התחזתה כלפי חוץ להיות תכלית חייו ודרך קיומו.

69 יומן בן-גוריון, 23 באוגוסט 1960, אב"ג; פרוטוקול מזכירות מפא"י, 26 באוגוסט 1960, אמ"ע.
70 מ' חזן, 'מעורבותו של עיתון "הארץ" במערכה הפוליטית ב"תקופת ההמתנה"', ישראל, 10 (סתיו תשס"ז), עמ' 75-115.
71 'מיום ליום: ויכוח על הנוער שהוא ויכוח על דרכי המדינה', הארץ, 19 באוגוסט 1960.
72 תרבות ישראל ותנועת העבודה בימינו, תל אביב תש"ך, עמ' 43.
73 'נוער עברי – לאן הערב', העולם הזה, 1 בספטמבר 1955; א' אבנרי, 'דור האספרסו', שם, 3 באוגוסט 1960; א' רפ, 'הדור הצעיר של ימינו ודמותו בספרות', אפקים, יד, א (מרס 1960), עמ' 32-50.

אולם בן-גוריון אינו מכיר את התמורה המתחוללת או מעדיף להתעלם ממנה.⁷⁵ עמוס עוז בן העשרים ואחת מקיבוץ חולדה הדגים באחת הפגישות את התמורה באמצעות ציטוט משיר 'אופייני מאד' כלשונו, מאת אבידן: 'מה שמצדיק יותר מכל את הברידות הגדולה והיאוש הגדול, היא העובדה הפשוטה החותכת – שאין בעצם לאן ללכת' (מתוך 'יפוי כוח'). בן-גוריון תמה: 'זה הלך הרוח של הנוער? ועוז השיב: 'של רבים מאד'. לא בשמו של האתוס הקולקטיביסטי הקופא על שמריו נזעקו צעירי 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', אבל גם לא מתוך השלמה עם זיהוים ותיוגם של בני נעורים וצעירים בישראל כמי שתודעתם והווייתם החומרית מסתכמת בתואר 'דור אספרסו'. בסמיכות זמנים השתתף חלקם בייסודה של חבורת 'שרמות', שהציבה בראש מעייניה את צמיחתו הפנימית של 'היחיד ביחידותו' כהגדרתו של צור, ושקראה לעבור לעיסוק ב'אני' במקום ב'אנחנו'.⁷⁶ זו הייתה הכרעתם האישית, הציבורית והאינטלקטואלית. צור הורה לימים כי לשונו החדה של סמילנסקי לא הפחידה אותו בגלל הטפתו, אלא מפני שכל הזמן הבליט את 'יסוד ההכרעה, אך לא הכרעה בכתיבתו'. בחיים, ציין, 'יותר להתלבט אך צריך גם להחליט', אף אם ההחלטה תתברר בדיעבד כשגויה.⁷⁷ לדידו של צור עיסוק ב'אני' נועד בין היתר לעדכן ולהעמיק את הסולידריות הסוציאליסטית ולא להתפרק מערכיה עקב נטישת 'האנחנו' שהלך והתרוקן מתוכן סוציאליסטי. כמענה להתרפקותו השגורה של בן-גוריון בפגישות מעין אלה על איכות צה"ל ורמתם של קציניו, הציע לו

צור לתת את הדעת למתרחש בשכונת צהלה שבתל אביב. המוכר בדייריה היה הרמטכ"ל לשעבר דיין. צור הפציר:

אני לא רוצה שתסתכל רק על הקצינים. אני מחנך את הבנים של צהלה, ואני רואה איך נראים הבנים שלהם, איזו זיקה של שליחות יש לבנים של צהלה: חברות סלוגיות, כל הדברים הפסולים ביותר שיכולים להיות, ואלה הבנים של הקצינים שלנו. אני חושב שאתה מתעלם מזה. לפעמים אני לא יודע אם אתה מתעלם מזה ביודעין או לא ביודעין. לדעתי זו סכנה מאוד רצינית. ואם מפא"י לא תשים לב לדברים אלה – בסוף תיפול.⁷⁸

מסיבת ריקודים סלוניים, תל אביב, סוף שנות הארבעים (לע"מ)

בן-גוריון השתמט מכך בשיחתם במרס 1961, אך צור לא הרפה וכעבור ארבעה חודשים שלח אל ראש הממשלה מאמר מאת אסף (אסי) דיין, בנו הצעיר של שר החקלאות. צור ציין כי הוא 'נותן ביטוי לנעשה בקרב חוגים רבים של נוער (במיוחד בקרב בני האריסטוקרטיה הישראלית)'.⁷⁹

75 פרוטוקול פגישת בן-גוריון עם בני 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 23 במרס 1961, אב"ג; מ' צור, 'מורד ומורה', במעלה, 16 (20 באוקטובר 1961) – מכאן הציטוט; הנ"ל, חצי חליל, תל אביב תשע"ה, עמ' 77.

76 פרוטוקול (שם); גן (לעיל, הערה 20), עמ' 193-195.

77 מ' צור, 'מה זה גבעתיים?', הארץ, 28 ביולי 2021.

78 פרוטוקול (לעיל, הערה 75).

79 צור אל בן-גוריון, [אין תאריך, התקבל ב-18 ביולי 1961], אב"ג.

שנתיים קודם חוללה יעל דיין, בתו הבכורה של הרמטכ"ל לשעבר, שערורייה ציבורית של ממש כשפרסמה ב'מעריב' רומן בהמשכים ששמו 'פנים חדשות במראה'. התיאורים שנכללו ברומן המעיין-אוטוביוגרפי על אודות התנהגותה המינית המפוקפקת של קצינה צעירה שהיא בתו של אלוף בצה"ל,

ושהצטיירה כדגם שכיח של צעירה ישראלית, הציטו סערת רוחות, ואיך ספור מכתבי תגובה נשלחו למערכת.⁸⁰ בהשוואה לסיפור זה, 'מופע הפתיחה' השנון, שבו שטח את ביכורי משנתו מי שכעבור כמה שנים נמנה עם יוצרי הקולנוע המוכשרים בישראל, ושלעת עתה עדיין היה נער בגיל חמש עשרה, עורר סערה זוטא: 'בא אני להגן על אותו הנוער אשר אתם מתקיפים, ויודע אני את מלאכתי, מאחר ואני אחד מהם. עד עתה לא קם אף אחד אשר ישמש דובר לאותו הנוער, ואם כי דנו לא מעט, אף

אחד לא ניסה ולא חי את אותם החיים'. לאחר מפגן האומץ המעושה ונימוקי בוסר שדופים שאפסח עליהם, הגיע אסי לעיקר:

משה ואסי דיין
במפגן יום
העצמאות,
תל אביב, 1965
(צילום: פריץ כהן, לע"מ)

ראשית, החברה הסלונית הממוצעת רואה בדרך זו של חיים, העברת הזמן בצורה הנוחה ביותר. שנית, החברה הסלונית לא מכירה בשום השתייכות ללאום או מדינה ואין היא מייצגת במעשיה אחד מן הדברים האלה. שלישית, החברה הסלונית יצרה לעצמה הווי חיים שלפיו מובן שאין ערך לחיים והכל הוא הכל. רביעית, אין החברה הסלונית או כל אחד מיחידיה בוגד במולדת ולא נאמן לה, להיפך, יש בנוער הזה רוח ופטריוטיות, אבל כל זה באופן אישי.⁸¹

אין פלא שבן-גוריון הזדעק הפעם וכתב אל 'מוקי היקר': נזדעזעתי לקריאת דברי ההבל והריקנות של נער זה והשתוממתי שנמצא איזה כתב עת שפרסם קלוקל זה של נער מטומטם וריקן. מכאן נחלץ לגונן על הכפופים לו, והצהיר כי 'הצמרת בצבא שאני מכירה – ואף הם סוף סוף עודם צעירים (בני 35-40) הם מתפארת הנוער שלנו, ואיני סבור שדברי אסף דיין משקפים את אופיו ומהותו של הדור הצעיר'.⁸² אף אביו של הנער לא סבר כמו בנו, וכך גם סמילנסקי. עם זאת בנאום רווי פיתוליים רטוריים שנשא הסופר הפוליטיקאי בחוג הצעירים ביולי 1963 התרה כי הוא ועמיתיו לא יוכלו 'להיות זמרים

80 י' דיין, 'פנים חדשות במראה', מעריב, 6 במרס – 17 במאי 1959 (וכן מכתבים למערכת שפורסמו בעיתון עד ה-30 באפריל 1959; לאחר הדפסת כחמישים מכתבי תגובה במהלך התקופה החליטה המערכת שהדיון מוצה. חלק מהמכתבים האשימו את דיין כי היא פוגעת בכבודן של 'בנות ישראל' בפרט ובנוער בכלל, המוצג בכתבתה כמופקר, סנוב וציני. מכתבים אחרים גוננו עליה בנימוק ש'המסופר הוא כה קרוב ומציאותי', ושהנוער אכן הולל וריקני).

81 א' דיין, 'נאום הגנה על "הבל הבלים" סלוני', עלה, תמוז תשכ"א.

82 בן-גוריון אל צור, 19 ביולי 1961, אב"ג.

פופולריים שיופיעו בציבור בשם מה שהם, כשמאחורי הקלעים נוטל שמם פלוני או אלמוני, שהוא "השר לנפשות החברים", ויעשה בו מה שיעשה ככתוך שלו: זה מזמר וזה מקבץ את טובת ההנאה לצרכיו.⁸³ דבריו נאמרו על רקע פרישת בן-גוריון לשדה בוקר ובחירתו של אשכול לראש הממשלה. אשכול הנסער התקומם כי אם זו תמונת המציאות במפא"י, הרי סמילנסקי ליהק עצמו לתפקיד 'הזמר הפופולרי ואני מקבץ את הנדבות בכובע'. ראש הממשלה הטרי קרא: 'דוכאתי עד מוות', ובתגובה הזכיר לו דיין נשכחות: 'אני יצאתי מדוכא משיבת המרכז שהחליטה פה אחד לקבל את הצעת אשכול בעניין הבשור, כאשר רוב החברים לא ידעו איפה הבשור'. אשכול השיב – 'זה דבר אחר', ודיין קנטר: 'זה הסבר לכך שאנו מדברים בגלים שונים'. לכאורה אפשר לפרש זאת כעוד ביטוי למתח שבין צעירים לוותיקים במפלגה. אולם כאשר ענה אשכול במרירות בלתי כבושה – 'אינני רוצה להגיד שאתה עשית שליחות איומה בענין זה',⁸⁴ כוונתו הייתה שיוצרי פולמוס 'דור האספרסו' חתרו תחת מימוש חזון הגשמת החלוציות בספר הישראלי.

תהפוכות פרשת לבון דחקו לקרן זוית את העיסוק הפוליטי באופיו התרבותי של הנוער הישראלי במפא"י. הנושא חזר וצף על פני השטח בהודמנויות אחרות. למשל בשנת 1964, אגב התנצחות חריפה בין שמעון אבידן, שהיה מפקד חטיבת גבעתי בשנת 1948, לבין בן-גוריון על טיבו של הנוער בשנות השישים לעומת דור תש"ח;⁸⁵ ובהזדמנות נוספת, בעקבות תופעות של התנהגות אלימה בקרב נוער הפרוורים שהתגורר בשכונת התקווה ובמקומות אחרים, נדון הנושא במליאת הכנסת בדצמבר 1965. בפתח הדיון הכריז סגן שר החינוך והתרבות אהרן ירליין: 'דמותו של מרבית הדור הצעיר בישראל, משתרעת בין שני קטבים מנוגדים. מצד אחד "דור האספרסו" המתדרדר לעבריינות; ומאידך הדור החלוצי, המקדיש את עצמו לשירות הכלל, ללא חשבונות של קריירה פוליטית או נוחות צרכנית'.⁸⁶ התבנית הפשטנית והסטריאוטיפית במופגן שבאה לידי ביטוי בדבריו העידה עד כמה גדול היה המרחק שעדיין על הישראליות לעבור כדי להגיע להתבוננות אחרת לחלוטין על מכמני הסולידריות החברתית והתרבותית המשותפת ושוות הערך, שמבקיעה את דרכה בייסורים קשים מנשוא לפרקים גם בימינו.

אפילוג

קשה לקיים בישראל דיון פוליטי בנושא תרבות הדור הצעיר בלי לגלוש במישרין ובעקפיין לתחום הביטחוני. בקרב צעירי 'דור האספרסו' היו כאלה שלא הלכו בדרכם של מבלי עולם, ושנפלו בקרב שיעד להם גורלם. בנובמבר 1959, ערב פולמוס 'דור האספרסו', הודה סמילנסקי לבן-גוריון על ששלח לו את הספר 'אדם ולוחם', סיפור חייו של יצחק בן-מנחם, מגדולי גיבורי יחידה 101 והצנחנים, שנודע בכינויו גוליבר, ושכן-גוריון העיד עליו לאחר קריאת הספר: 'זוהי דמות

83 י' סמילנסקי, 'מה רוצים "הצעירים"? (דברים שנאמרו בכינוס "הצעירים")', דבר, 30 ביולי 1963.

84 פרוטוקול מזכירות מפא"י, 9 באוגוסט 1963, אמ"ע.

85 א' לנדאו, "דור האספרסו" אינו גרוע מ"דור הגזוז", מעריב, 23 באפריל 1964.

86 פרוטוקול מליאת הכנסת, 27 בדצמבר 1965, דברי הכנסת, עמ' 227.

כמעט אגדתית⁸⁷. סמילנסקי ציין: 'אכן משכמו ומעלה הבחור הזה, גוליבר. כה מיוחד במינו, כה בוער בבערה אנושית, וכה צומח ורגליו במולדת. איני יודע כמה גוליברים מתהלכים בינינו, אך ל"ו שכמותו מצדיקים ומצילים את העולם, והלוואי ויתגלו שכמותו גם בימי שלום ולענייני שלום ולתפארת השלום'. בן-גוריון השיב כי אף הוא אינו יודע 'כמה גוליברים מתהלכים בתוכנו [...] אבל יודע אני ללא צל של ספק שמספרם רב'⁸⁸. דיין, שכתב את ההקדמה לספר על גוליבר, הדף בסימפוזיון שנערך בשלהי פברואר 1961 את הטענה שבקרב הנוער בארץ יש פולחן צבאיות: 'אם יש מוקד שאליו הנוער נמשך, הרי זה לפקידות הגבוהה ולמשכורות הטובות' ולא לשירות צבאי. אם המצרים מקבלים מטוסי מיג משוכללים זה חמור מבחינה ביטחונית, העיר הרמטכ"ל לשעבר, 'אבל מבחינת "רחוב דיונגוף" אין לכך השפעה'⁸⁹. הדילמה 'רחוב דיונגוף על אורותיו זוהרו, הישג הוא או כישלון?' – כניסוחו של הסופר משה שמיר שנה לפני התלקחות פולמוס 'דור האספרסו' – נענתה במבחן הזמן.⁹⁰ שמיר והמתמרמרים נגד הוויית דיונגוף טענו כי המדובר ב'כישלון גדול בעיצוב אורחות חיינו', אך מנקודת התצפית הנוכחית נדמה כי חיות הרחוב וגיננוניו במיוחד לאחר רדת החשכה, על מה שהם מייצגים ומסמלים בהוויה החברתית-תרבותית הישראלית, מעידים כי הדינמיקה של העירוניות היהודית הרבגונית טפחה על פני השקפתם ומיטיבה להגדיר ולשקף את היחד המקומי המפרה. כרבות השנים, ביום עיון שהתקיים במרכז למורשת בן-גוריון בשנת 1990, ושבו היה סמילנסקי הדובר המרכזי, הוא סיפר ש'בן-גוריון, ששלח אנשים לקרב, היה אסיר תודה, והביע את הוקרת ההיסטוריה לנוער שעשה את המלחמה, וגם חשב שצריך להציב את הנוער במדרגה הגבוהה ביותר'. מכאן נגזרה ציפייתו של בן-גוריון 'שהנוער יוסיף תמיד וייצא להשתתף ב"משימות הדור" – שילך, למשל, ליישב את הנגב ולגליל, ולכל שאר התפקידים המתאכזרים לנוחות הפרט. ואם הנוער נשאר לא משוכנע ולא נלהב ולא נרגש, צריך יהיה להלהיב אותו, צריך יהיה להדביק אותו באותו הפאתוס הגדול'. בהזדמנות זו נזכר סמילנסקי איך הסתער עליו בן-גוריון בזעם והטיח בו: 'מה פתאום דור האספרסו? הלא זה הנוער הנפלא! תפארת האדם, אתה אינך מכיר אותו, אתה אינך יודע עליו. הוא הרבה יותר טוב, הוא נהדר. והוא גם יעשה את כל הדברים הנפלאים. ועוד תראה'. ההרגשה של בן-גוריון הייתה, סיפר סמילנסקי, ש'אני ובני דורי איננו קוראים נכון את הנוער ומנמיכים אותו, ואילו אם רק נעניק לנוער את ההכרה שהוא מוקד חיי האומה [...] אז נגאל'⁹¹.

87 בן-גוריון אל הורי יצחק בן-מנחם, 17 באוקטובר 1957; נדפס: אדם ולוחם: סיפור חייו של יצחק בן-מנחם (גוליבר)², תל אביב 1959, עמ' 7. רב סרן בן-מנחם נפל בקרב על כפר עקיב במבצע 'כינרת' ב-11 בדצמבר 1955. ראו: מ' בראון, "עלי זית": הפשיטה בחופי הכינרת בליל 12 בדצמבר 1955, עיונים בתקומת ישראל, 9 (תשנ"ט), עמ' 87-127.

88 סמילנסקי אל בן-גוריון, 1 בנובמבר 1959, אב"ג; בן-גוריון אל סמילנסקי, 4 בנובמבר 1959, שם.

89 'צבא ושלטון דמוקרטי: סימפוזיון', קשת, יא (אביב 1961), עמ' 114-115. ככלות הכול לא שכח בן-גוריון את פגישתו הטעונה עם קסטלר בעיצומה של מלחמת העצמאות. הסופר שאל לדעתו על ספרו 'גנבים בלילה', ובן-גוריון כתב ביומנו: 'אמרת לי שאדבר גלויות: בספר יש כשרון סיפורי וצינוני רב, כוח מחשבה וניתוח פוליטי – אך האמת נעדרת. ערכו הפרופגנדיסטי של הספר עצום, אבל אין בו תיאור אמתי. אף טיפוס חלוצי אחד חיובי אין בו, אין אף כבואה של איש הגנה – הטיפוסים החיוביים הם רק באצ"ל – ואין סילוף אמת גדול מזה' (יומן בן-גוריון, 13 בספטמבר 1948, אב"ג).

90 מ' שמיר, 'הצעיר לעזאזל', מעריב, 15 במאי 1959.

91 ס' יזהר, "הוא היה סבור שהסופרים יעניקו לעם את המבט ההיסטורי...", עיונים בתקומת ישראל, 3 (תשנ"ג), עמ' 1-9.